

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

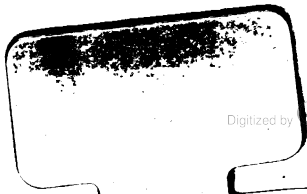
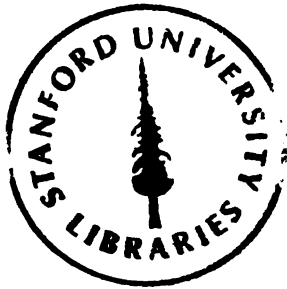
Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

КИРИЛО СТУДИНЬСКИЙ.

Літературні замітки.

ЛЬВІВ
НАКЛАДОМ А. ХОЙНАЦЬКОГО.
З друкарні В. А. Шийковського.
1901.

Віс автора К. С.
Студын'скыѣ, К.
КИРИЛО СТУДИНЬСКИЙ.

Літературні замітки.

ЛЬВІВ 1901.
НАКЛАДОМ А. ХОЙНАЦКОГО.
З друкарні В. А. Шийковського.

PG 3905

S8

КОЗАЦТВО і ГАЙДАМАЧЧИНА

в »Енеїді« Котляревського.

I.

В р. 1764. знесла цариця Катерина II. Гетьманщину, а в р. 1775. довершено послідного насилля на українськiм козацтві, — зруйновано Запорожську Січ.

Не однаково відніс ся до тих обох подій український нарід. Проф. Драгоманов замічав, що про знесенє Гетьманщини не зісталось на Україні ні одної піснї, з чого видно, що ніхто з простих людей не подумав за нею жалувати. Причиною сеї байдужности до знесеня Гетьманщини було те, що в Гетьманщині »поспільство« або »чернь« вже давно стратило прихильність до козацкої старшини, що з першу позахоплювала собі землю, а опісля стала повертатись в панів, а простих людей обертати в підданих. Між українською »черню« а старшиною почала ся вже борба в р. 1663., про яку згадує одна з найліпших українських пісень, розказуючи, як Запорожець Андібєр побив в шинку »дуків-срібляників«, старшину, полковників і наказував їм:

Ей, ви дуки, ви дуки!
За вами всі луги і луки,
Нігде нашому брату, козаку-нетязі стати
І коня попасти.

В XVIII. віці Гетьманщина з козацкою службою стала вже повертатись в панщину. В одній пісні з часів кінця Гетьманщини козак, післаний на службу, так жалить ся:

Ой горе, біда, — не Гетьманщина!
Надокучила вже вража панщина.¹⁾

Зовсім инакше згадує український нарід про зруйнованє Запорожскої Січи. Жаль про руїну Січи розійшовсь по всій Україні, так широко, що про неї маємо більше сімдесяти пісень, записаних в ріжних країнах від Дунаю до Дону. Навіть в Галичині, що вже сто літ перед тим відорвана була від Січи і котра в часи її руїни була вже під Австрією, співають пісню, в якій видно, хоч глуху, чутку про руїну милого всьому українському народови вільного гнізда славних Запорожців. Вольности Запорожскої Січи були місцем, куди втікав нарід від кріпацтва, що заводилось вже на Гетьманщині руками козацкої старшини і царского уряду. Заведене кріпацтва в Гетьманщині в р. 1783—6 було би річию неможливою, коли-б на Запорожских землях лишила ся хрестяньска воля під захистом Січи.²⁾ Тим то виспівав нарід свій тяжкий жаль за Січию в людювих піснях.

Як відніс ся Котляревский до Гетьманщини і Запорожя та о скілько замітний тут вплив людювих пісень? Се питанє хочемо розсвітлити.

¹⁾ М. Драгоманов: Нові українські пісні про громадські справи (1764—1880). Ge. éve. 1881. стр. 14—15.

²⁾ Там же. стр. 19—20.

На перший погляд видає ся, що творець »Енеїди«, іменно що-до Гетьманщини, відступив значно від народних пісень. Котляревський обняв однаковою симпатією Гетьманщину і Запорожску Січ. Коли однак приглянемо ся ближше »Енеїді« Котляревського, то пересвідчимо ся, що ріжниці тут ніякої нема. Український нарід не жалував за Гетьманщиною, а мимо сего осьпівував славу і подвиги поодиноких гетьманів, чи їх подвижників. Сей самий мотив: апотеоза слави Гетьманщини — виступає різко в »Енеїді« Котляревського. У поета козацтво гетьманське і запорожське становить немов-би одну цілість, бо він сьпіває нам про его лицарські подвиги, в яких одна і друга сторона протягом віків брала однакову участь.

Описуючи приготування Латинців, що задумали розбити Троянців, поет дає нам образ військ козацких. Котляревський розказує, що бояри розіслали маніфест по всіх повітах:

Щоб військо йшло під хоругов;
 Щоб голови всі обголяли,
 Чуприни довгі оставляли,
 А ус в півлокоть би тирчав.

Зібране військо розділяють Латинці по козацкому звичаю на сотні¹⁾ і полки:

1) Козацкі сотні бачимо також в Аркадських полках:

Тут скільки сотень одлічили
 Аркадських жвавих парубків
 І в ратники їх назначили;
 Дали їм в сотники панів,
 Дали значки їм з хоругвою,
 Бунчук і бубни з булавою,
 Списів, мушкетів, палахів...

Полковників понаставляли,
 Дали патенти сотникам,
 По городам всяк полк назвав ся,
 По шапці всякий розличав ся,
 Вписали військо під ранжир;
 Пошли сині всім жупани,
 На спід же білії каптани,
 Щоб був козак, а не мугир.

Не бояри Латинців, а козацка старшина ве-
 де латинські полки до присяги:

На конях сотники финтили,
 Хорунжі усики крутили,
 Кабаку нюхав асаул;
 Урядники з атаманами
 Новими чванились шапками
 І ратник всякий губу дув.

Латинські війська нагадують поетови на не-
 давну ще минувшину українського козацтва,
 на стрійні козацкі полки, що вибирались в по-
 хід на їх славні бої. Поет величає їх:

Так вічної пам'яті бувало
 У нас в Гетьманщині колись,
 Так просто військо шиковалось,
 Не знавши, стій, не шевелись;
 Так славнії полки козацкі,
 Лубеньський, Гадяцький, Полтавський
 В шапках, було, як мак цвітуть,
 Як грянуть, сотнями ударять,
 Перед себе списи наставлять,
 То мов мітлюю все метуть.

И. Онишкевич: «Руска бібліотека» Т. I. Львів 1877.
 пісня V. стр. 47. — Троянські війська називає поет «ко-
 зацтвом-лицарями», то знов прирівнує їх з Запорозжским
 «кошем». В полках війск, оспівуваних Котляревским,
 бачимо «асаулів», «атаманів», «обозних генеральних»
 (Порівнай: Там же стр. 65, 45, 42, 57).

Коли зруйновано Запорожську Січ, Котляревський був тоді вже семилітнім хлопцем. Можна догадуватися, що поет в своїх дитячих літах бачив Запорожців, чи то в більших чи в менших відділах. До народних оповідань про гетьманів і козаків, до людських пісень, що славили козацьких гетьманів і ватажків, до численних хронік про козацькі війни XVII і XVIII в., до рукописних віршів і драматичних творів, в яких величано гетьманів і козацтво, Котляревському в більшій або меншій мірі звісних, так як звісні оні були всім більше просвіченим Українцям XVIII віку,—могли прибути ще і враження з дитячих літ і додати красок до загального образу козацтва в «Енеїді». Між військом Латинців бачив Котляревський не лише полки, що нагадують ему гетьманців. Він видить тут також чубатих Запорожців:

Було тут військо волонтирі,
 То всяких юрбиця людей,
 Мов Запорожці, чуприндирі,
 Що їх не втне і Асмодей..

Се запорожське військо, хоть може не так правильне, як гетьманські полки, хоч

..... і не гарне,
 Як кажуть то, нерегулярне
 Та до війни сами злий гад. ¹⁾

Запорожців з'ображає поет так, як про них розказують народні пісні та оповідання. Останні бачуть в Запорожцях великих силачів, так що від

¹⁾ Там же. стр. 39. пісня IV.

їх віддиху ворог утїкає, або падає на землю¹⁾, то знов людей, що знають випити²⁾, або яких обов'язком є, уміти красти, розуміє ся, не в дома³⁾. Погляд сей на Запорожців, як вже замітив Драгоманов, невірний, хоть переняли єго також деякі »прихильні начальству та панству письменні люди«⁴⁾. Сей погляд на Запорожців і Запороже бачимо також в »Енеїді« Котляревського. Віддаючи похвалу хоробрости Запорожців (они »до війни самий злий гад«), рівночасно пише про них поет:

Чи вкрасти що, язик достати,
Кого живцем, чи обідрати,
Нї сто не вздержить їх армат.⁵⁾

¹⁾ Кулишъ: »Записки о южной Руси«. Т. I. стр. 141 і 163.

²⁾ Там же: стр. 165.

³⁾ Там же: стр. 159. »Такий то народ був! як не краде Запорожець, то й кажуть йому: »Доки, ти вражий сину, будеш лежати? І чарки горілки нї-за-що випить!« Наш родич, Яцько був у Запорожцях; то було розказує: »Пішли ми, каже, аж за Бог-ріку, над Тилигул, коний красти. Глянем, аж такий табун коний ходить! От я приїз, аж Нагаєць вартовий ходить! Я як сунув його списом! а він був у панцирі, то спис так і закорчив ся. Він як схопитця та до мене! то якби не було ножа, зарізавав би вражий син. А то як я черкну його ножом по горлу, то він так і повалився«.

⁴⁾ Драгоманов: Ор. сіт стр. 19. характеризує в сей спосіб Запороже: »З апорожя було для Українців зовсім не тим місцем, де-б можна було лежати боком, пити горілку та драціжничати, але місцем, де люди жили на своїй волі і господарювали вільно, на громадській землі і воді, ловлячи рибу, а також пасучи скот, а в останні часи і хліб орючи«.

⁵⁾ Онишкевич: »Руска бібліотека« Т. I. стр. 40. пісня IV.

В иньшій місци Юпітер кличе в гніві до богинь:

Пішлю вас в Запорожску Січ!
Там ваших каверз не вважають,
Жінок там на тютюн міняють,
В день п'яні сплять, а кра-
дуть в ніч.¹⁾

З гетьманів згадує нам поет одного з най-
більших козацких вождів, Сагайдачного. По при-
гетьмана величає поет Січ і її кошового, Доро-
шенка. Так каже Котляревский, що Троянці,
пливучи на морю, співали пісеньок:

Козацких, гарних, запорожских,
А які знали, то й московских,
Вгадували бріденьок,
Про Сагайдачного співали
Либонь співали і про Січ...²⁾

В иньшій місци «Енеїди» читаємо, як на
поміч Турнови спішать королі з князями, а по-
між ними:

Цекул, Пренестский коваленко,
В Латію з військом так же пхавсь.
Так Сагайдачний з Дорошенком
Козацким військом величавсь.
Один з бунчуком перед ратю,
Позаді другий п'яну братю
Доньским нагасм підганяв.
Рядочком їхали гарненько,
З люльок тютюн тягли смачненько,
А хто на коніку куняв...³⁾

Нема найменшого сумніву, що і сей по-
слідній образ є відгомоном української, народ-
ної пісні. Нарід співаче про Сагайдачного:

¹⁾ Там же. стр. 58. пісня VI.

²⁾ Там же. стр. 16. пісня III.

³⁾ Там же. стр. 42. пісня IV.

Ой на горі та женці жнуть,
 А попід горою,
 Попід зеленою
 Козаки йдуть.

Попереду Дорошенко
 Веде своє військо,
 Веде Запорозьке
 Хорошенько.

По середині пан Хорунжий,
 Під ним ковиченько,
 Під ним вороненький
 Сильний і дужий.

А по заду Сагайдачний,
 Що проміняв жінку
 На тютюн і люльку
 Необачний.¹⁾

Образ, оспіваний в народній пісні, послужив Котляревському темою до пародії, коли поет додав, що один з вождів козацтва їхав тому по заду, щоби підганяти п'яну братию донським нагаєм.

Троянці, пливучи по морю, співають не лише про світлі часи з життя козацтва, але і про нещасну для Мазепи битву під Полтавою, а вкінці і про події, що довершувались в рік знесення Гетьманщини, або й по зруйнованню Запорозької Січі. Троянці кургикали пісеньок:

Як в піків'єри набірали²⁾,
 Як мандровав козак всю ніч;

¹⁾ Измаилъ Срезневскій: »Запорозьская Старица«. Ч. I. Харків 1833. стр. 58—9.

²⁾ Завдяки прохтові ген. Мельгунова, рішено дня 20. марта 1764. р. утворити на полудневій границі Геть-

Полтавску славили Шведчину
 І неня як свою дитину
 З двора провадила в поход;
 Як під Бендерю воювали,
 Без галушок, як помірали,
 Колись, як був голодний год.¹⁾

Послідні верші, як каже проф. Дашкевич, вказують, правдоподібно, на козацкі оповідання про невидги, які доводилось переносити козацтву, коли оно боролось на боввищах враз з російською армією. Одно з таких оповідань про «Очаківську біду» записав Куліш в на пів розваленим Мотренинським монастири від бідного єго настоятеля в р. 1843 зі слів якогось полковника, Перепелиці.²⁾ До тих послідних часів, як спра-

манщини з областей Нової Сербії окрему «новоросійську» губернію, що мала бути охороною російського царства против Криму. Населеню нової губернії обіцяно широкі полекші і вольности, а для охорони краю від неспокойних сусідів поручено Мельгунови з'організувати два гусарські і три пікінерські полки. В пікінерів набирали козацтво без відомости гетьмана. Репрезентантів висшого козацтва іменовано ротмістрами, поручниками і т. п. часто против їх волі, дорогою погроз і насилля. Так са само вербовано в пікінерів низше козацтво, як про се свідчать численні акти. Д. Миллеръ: «Пикінерія». Кіевск. Старина 1899. р. том 67. стр. 301—322. В пікінерів набирали також козаків в р. 1775., коли цариці треба їх було для війни з Турками. Драгоманов: Нові українські пісні... стр. 17.

¹⁾ Онішкевич: «Руска бібліотека». Ч. I. стр. 16. пісня III.

²⁾ Дашкевичъ: «Отзывъ о сочиненіи Петрова...» СПб. 1888. стр. 64 і Кулішъ: «Записки о южной Руси». Т. I. стр. 289.

ведливо зазначує проф. Дашкевич, поет немовби переносить Енея. Еней і його дружина — се не тільки »ватага пройдисьвіта«, як висказав ся Шевченко; але се немовби козацтво, що бродило по сьвітї, по зруйнованю Січи.¹⁾

Доси бачили ми, що в апотеозї слави Гетьманщини і в зображеню Запорожців поет не різнить ся зовсім від народних пісень. Розходить ся однак ще о се, чи поет не бачив, яку тяжку кривду заподїяла Гетьманщина українському козацтву і »черни«, коли загарбала в свої руки землю і вводила панщину?

По моїй гадці, поет, що з горячим співчутом обіймав простий, покривджений народ, дав нам при величаню Гетьманщини також легкий натяк на кривди, які висша, козацка старшина нанесла народови. Коли мати Енея, Венера, пішла жалитись Юпітрови, що Юнона єї синови, якого поет величає »хлопцем, хоч куди козаком«²⁾, то знов »кошовим«³⁾, то »гетьманом«⁴⁾, не дає жити на сьвітї, Юпітер з відтінию нїжної сатири відповідає:

¹⁾ Дашкевичъ: Малорусскія и другія бурлескныя Энепды». Киевск. Старина р. 1898. том 62. стр. 182.

²⁾ Онишкевич: «Руска бібліотека» Т. I. стр. 1.

³⁾ Тамже. стр. 45. пісня V. Еней говорить про себе Евандрови:

«Я кошовий Еней Троянець,
Скитаюсь по миру мов ланець,
По всїм товчу ся берегам».

⁴⁾ Тамже. стр. 47. пісня V. Евандр каже до свої вїйск:

«За його бийтесь, умірайте,
Еневих врагів карайте,
Еней мій сват, — а ваш гетьман.»

Ох доню, ти моя голубка!
 Я вправді твердий так, як дуб.
 Еней збудує сильне царство
 І заведе своє там панство;
 Не малий буде він панок.
 На панщину ввесь сьвіт погонить...

В останніх словах знаходимо відповідь на поставлене в горі питання. Еней, «козак», «кошовий», «гетьман» буде не малим паном, таким, якими були українські гетьмани, хочь се «панство» поведе за собою панщину.

На вступі згадали ми, що український люд відніс ся з великим жалем до зруйнованя Запорозької Січи. Тут додамо, що в українських піснях пробиває ся не лишень жаль, але видний також протест против насилля російської цариці, а побіч того вказане значінє козацтва для самої Росії. Так читаємо в українській пісні:

Ой підемо на столицю,
 Прохати царицю;
 Отдай землі запорозькі
 По прежню границю.
 А цариця, вража мати
 Напуст напустила,
 Вона в Січи Запорозьця
 Та й занастила.
 Ой Боже-ж наш, Боже,
 Поможі нам з неба!
 Колись буде Запорозьця
 І цариці треба.¹⁾

¹⁾ Драгоманов: Ор. сіт. стр. 18. Пісня не помилилась в віщованю. По зруйнованю Запорозької Січи звелено козакам повернутись в селян, або вийти в ті місця, звідки хто був. Майже пять тисяч козаків успіло

Чи не найдемо чогось подібного в »Енеїді«
Котляревського?

Жаль за Січю висловлює поет у всіх тих
уступах, де сьпіває про Запороже і його славу.

На протест против цариці Котляревського
не стати. Українські осьвічені верстви скоро по-
мирились з тим положенем, в яким найшлась
Україна при кінци XVIII. віку. У Котляревського
не викликує ніяких сумних споминів бій під Пол-
тавою, де рішилась остаточна доля козацтва
і України. Котляревський бере навіть сторону сеї
частини козацтва, що виступала з російськими
війсками против Мазепи, а союзників Мазепи,
Шведів, зове »прочварами«:

Було полковник так Лубенський,
Колись к Полтаві полк веде

втечи на човнах вниз по Дніпру до землі, підданої ту-
рецкому султанови, а сей дозволив їм оселитись на Ду-
наю. Кілько разів цариця викликала їх звідси, они не
слухали і зіставались там аж до 1828 року. Тимчасом
для війни з Турками треба було козаків, і Грицько По-
тьомкін враз з царицею стали набирати козаків в пікі-
нерські полки (1775), а опісля скликати Запорожців у нове
військо (1785—7). Се військо назвали скоро Чорноморским
(1789) і назначили ему землю між Богом, Дністром і Чор-
ним морем (1790). Отаманами сего нового війска настан-
овлено старих запорожских старшин і між ними Заха-
рія (Харка) Чепігу (1788), а Потьомкін назвався гетьма-
ном козаків катеринославских і чорноморских. В 1791. р.
Потьомкін умер, — цариця помирилась з Туреччиною, а
в октябрі 1792 р. Харко Чепіга привів їх на Кубань, де
військо чорноморске сидить і доси і де його недавно пере-
мішано з московськими козаками і обернено на військо
кубанське. Там же стр. 17.

Під земляні Полтавські вали
 (Де Шведи голови поклали)
 Полтаву матушку спасать...
 Пропали Шведи тут прочвари,
 Пропаєв і вал... ¹⁾

Поета не стати на протест, бо він з пере-
 свідчення монархіст, коли кличе до Латинців,
 що не хотять послухати свого короля:

Вельможі! хто царя не слуха,
 Таким обрізати ніс і уха
 І в руки всіх отдать катам. ²⁾

Однак так само, як народна пісня, розу-
 міє Котляревський значіне козацтва для росій-
 скої держави. Він вказує, які користи могла-б
 мати Росія з гетьманських і запорожських пол-
 ків. Тим то у Котляревського гетьманські полки:

Як грянуть, сотнями ударять,
 Перед себе списи наставлять,
 То мов мітлою все метуть. ³⁾

Тому також у поета військо Запорожске:

Воно так бачиш, хоч негарне,
 Як кажуть то нерегулярне,
 Та до війни самий злий гад. ⁴⁾

Що так, а не инакше треба розуміти сі
 уступи, на сєвказують поміж иньшим прихильні

¹⁾ Онишкевич: »Руска бібліотека«. Ч. I. стр. 42.
 пісня IV.

²⁾ Там же. стр. 39. пісня IV. Порівнай також
 Дашкевича: »Малорусскія и другія бурлескныя Эне-
 иды« стр. 183.

³⁾ Онишкевич: »Руска бібліотека«. Ч. 1. стр. 40.
 пісня IV.

⁴⁾ Там же. стр. 40. пісня IV.

відносини до козацтва воєнного губернатора України в поч. 30-літ, князя Репніна, котрого Котляревський був любимцем.¹⁾ Можна також догадуватись, що самим добором теми до «Енеїди» хотів Котляревський звернути увагу Росії на значіне українського козацтва, що по зруйнованю української Трої, Запорожскої Січи, немов ті Троянці, блукало по чужих землях.

II.

«Сцени убийства і нелюдскости, де-б они не з'являлись, викликають завсїгди відразу в усякій хоч трохи цивілізованій і гуманній людині. Тому й винищенє селянами множества шляхтичів і жидів та нелюдські кари над селянами з сторони шляхотских судів, що не меньше немилосердно буяли протягом 4 років (після колївщини) і винищили тисячки жертв, се факти сумні, над якими треба боліти».

Так пише про найчорніші картини з нашої історії, про гайдамаччину, один з сучасних київских істориків, причім висвітлює нам причини, які довели до сих тяжких подій, що жевріли в р. 1734, роз'ярювали ся в р. 1750, а спалахкотїли страшним, кривавим, відражаючим огнем в р. 1768. Селянську масу, не вважаючи на довге і сильне противленє, закріпощено, повбавлено землі і всяких, навіть найелементарніших горожанських прав; крім того дражнено

¹⁾ Гляди Н. С. «Къ истории малороссійскихъ козаковъ, в концѣ XVIII. и въ началѣ XIX. вѣковъ. Киевск. Стар. 1897 р. і Дашкевича: Op. cit. стр. 182.

єї релігійною нетолеранцією. Брак освіти довершив решти. При першій лїпшій нагоді вибухає роздражнена маса, а вибух сей задля повного браку горожанського розвою і гуманної освіти виявляє ся в формах дуже нелюдських і кривавих.¹⁾

Одна з висше поданих причин, закріпощення народа, була приводом, що українські народні пісні і оповідання віднесли ся до гайдамаччини і до єї ватажків з великою прихильностию.²⁾

Ся причина, (більше чим другі), а побіч неї народні пісні та оповідання викликали, здаєсь, і те, що в українськїм письменстві деякі письменники взяли сторону гайдамаччини.

Так прим. Метлинський жалить ся, що гинуть пісні бандуриста, що

Про гетьмана, чи про гайдамаку
Дід засьпіває, в бандуру заграє,
Плаче бандура, мов оживає:
Жаль візьме дитину, візьме і бурлаку.³⁾

¹⁾ Порівнай: Кіевская Старина за р. 1893. кн. I. стр. 163—164. і передмову Грушевського до перекладу студії Якова Шульгіна »Начерк Колївщини«, напечатаного в XX. томї »Рускої історичної бібліотеки«, Львів 1898. Читай також: Антоновича: »Розвідку про Гайдамаччину«, якої переклад поміщено в XIX. томї »Рускої історичної бібліотеки«, Львів 1897.

²⁾ Гляди Кулишъ; »Записки о южної Руси«, де зібрано оповідання про ватажків гайдамаччини, Желїзняка, Неживого, Швачку і т. п., а також Драгоманова: Нові українські пісні... стр. 32 і дальші.

³⁾ Амвросий Метлинський: Думки і пісні. Видав Кирило Студинський. Львів 1897. в верші »Бандура« стр. 35.

В верші п. в. »Козак, гайдамак, чумак«
начеркує нам Метлиньський постать гайдамаки:

На своїх двох лісом йшов гайдамак
Проміж ліщиною
Йшов він з дубиною
З лісом гукав — з своєю родиною.

Дубино, махай!
Шукай, добувай мені долю!
Кого хоч, моя дубино зачіпай:
В лісі — в пущах маємо ми свою волю!¹⁾

Свою прихильність до гайдамаччини виявляє поет в верші »Підземна церква«:

Вже стерпів і козак чимало муки,
Вмірав на палях він і в кайданах...
И попанував в лісах і по стегах...²⁾

Шевченко, найбільший поет України, в своїх »Гайдамаках«, в артистичних картинах осьпівує нам криваві події; однак по при симпатії для темних і покривджених має відзиває ся в него гуманне чувство, коли пише в передмові: »Серце болить, а розказувать треба; нехай бачать сини і внуки, що батьки їх помилялись, нехай братають ся знову з своїми ворогами, нехай житом-пшеницею, як золотом покрита, нерозмежованою останеть ся на віки од моря і до моря славянская земля«.

Безоглядною симпатією обіймає Куліш »колївщину« в »українській драмі з останнього

¹⁾ Там же. стр. 41.

²⁾ Там же. стр. 44.

польського панування на Україні« п. зв. »Колії«,¹⁾ а Марко Вовчок зображує романтичним героєм одного з ватажків гайдамаччини, Кармелюка.²⁾

З українських письменників, що осудили гайдамаччину, назовемо Стороженка. В драмі »Гаркуша«, що носить ім'я одного з провідників гайдамаччини, жінка сотника, влюблена в Гаркушу, дізнавшись, що він не козаком, а гайдамакою, каже до него: »Слухай, що я тобі казати му: Я заприсягалась кохати чесного лицаря, а не розбишаку, харциза. Цураюсь твого кохання, козаче! — я тебе зневажаю!« І зірвавши з шиї намисто, кинула на долівку, почім знов озвалась до Гаркуші: »Покинь твоє харцизтво, покай ся в твоїх тяжких гріхах перед Богом і людьми і будь чесним козаком, лицарем, яким ти мені здавав ся і яким тебе Господь створив; тоді я твоя на віки вічні!... Молю-ж тебе, мій голубе, зроби ся, як був, чесним козаком-Січовиком! Теперечки війна: йди битьця з невірними, ратуй своїх братів, а не губи!...«³⁾

¹⁾ Она напечатана в альманаху »Хата« за р. 1860. стр. 113—133. Менше прихильними чертами характеризує Куліш: »Потомк-ів українського гайдамацтва«.

²⁾ Про Кармелюка гляди: Dr. Antoni-I. (Ролле) статтю п. зв. »Opryszek«. *Opowieść zdarzeń prawdziwych. (Gawędy z przeszłości. T I 133—238)*. Сю статтю, я якій Кармелюк являєсь звичайним розбишакою, перекладено на російську мову в »Кіевск. Старин-і« Т. XIV. 1886., март. стр. 495—560. У вступних замітках до перекладу додано деякі подробиці і справлено в дечім погляді автора.

³⁾ »Основа« СПб. 1862. октябр. стр. 26—9. Порівнай: Огоновского: »Исторія литературы руской«. Ч.

Як дивив ся Котляревский на гайдамаччину? Відповідь на се можемо дати цілком ясну на основі »Енеїди«.

В четвертій пісні »Енеїди« читаємо, що цар Латин, на вістку, що Еней прибув до вго краю і хоче ему вложити поклін, велить готовити пир і прибирати комнати в різні образи:

Ось привезли і мальованя,
Роботи первійших майстрів
Царя Гороха панованя,
Патрети всіх багатирів:
Як Александр цареві Пору
Давав із війском добру хльору;
Чернець Мамая як побив;
Як Муромець Іля гуляв,
Як бє Половців проганяє —
Як Переяслав боронив.

В дальшій ряді на стінах поміщено також портрет Гаркуші і картину, що зображала нам, »як в Польщі Желізняк ходив«.¹⁾

Коли-б ми в »Енеїді« мали лише се одно місце, в яким находить ся згадка про гайдамаччину, то могли би ми прийти до пересвідчення, що поет симпатизував, чи одушевляв ся нею, коли портрети вї ватажків велить містити побіч портретів Александра Великого та билинного богатиря Володимирської епохи, Ілії Муромця.

III. (1) стр. 471—2. Про історичного Гаркушу гляди статистию К. Кошовика: »Семень Гаркуша«, Кіевск. Старица. Т. V. 1883. стр. 528—554.

¹⁾ Онишкевич: »Руска бібліотека« Т. I, стр. 34. пісня IV.

Та як-раз сей наш погляд був би хибним. Кілька інших уступів »Енеїди«
 противить ся єму рішучо. Котляревский не лише не симпатизував з гайдамаччиною, але осудив єї.

Попробуємо доказати!

В пятій пісні »Енеїди«
 розказує нам Котляревский, що в таборі Енея стоять на сторожі у головної башти два сердечні товариші, хоробрі та сильні, Низ і Евріяль. Низ шепче в ухо Евріялеві:

А що, як викравшись помалу,
 Забрати ся в Рутульський стан?

То каші наварилиб там;
 Тепер вони сплять з перепоею,
 Ні дригне нї один ногою,
 Хоть всїм їм горла переріж.
 Я думаю туди пустить ся,
 Перед Енеєм заслужить ся
 І сотню посадить на ніж.

Та Евріяль товариша не пустить самого, хочь Низ толкує єму, що у него жива ще старенька мати »без сил і в бідности, слабая«, для якої він »повинен жити«, бо

Одна оставшись без пріюту
 Яку потерпить муку люту,
 Таскавшись між чужих людей!...

Про властиву ціль, для якої Низ і Евріяль вибирають ся до табору Рутулців, дізнаємо ся доперва в дальшій уступі. Они хотять передерти ся через ворожий табор, щоби Енея, що перебував в дали від свого війська, звістити про не-

безпечність, яка грозить єго дружині від Турна. Низ і Евріяль йдуть до Юля, просити о дозвіл на довершенє наміру. Перший з них промовляє:

Був на часах я з Евріялом,
 Ми пильновали супостат,
 Вони вже тепер сплять повалом,
 Уже їх огні не горять,
 Дорожку знаю я окромну,
 В нічну добу, в годину сонну
 Прокрастись можна поуз стан
 І донести пану Єнею
 Як Турн злий з челядю своєю
 На нас налазить мов шайтан.
 Коли зволяєтесь, — веліте
 Нам з Евріялом попитать,
 Чкурнем — і поки сонце зійде,
 Єнея мусим повидать....

Відвага двох молодців викликує подив у Юля і зібраних на нічну нараду військових старшин. Они обнимають Низа і Евріяля, радіють, бо

Якаж одвага в смутне время!
 Таж не пропало наше племя!...

Юль годить ся на намір молодців, а в нагороду за відвагу Евріяля обіцює взяти під свій покров єго матір, коли-б єму не довело ся вернути з табору Рутулців.

Оба молодці перебирають ся до табору Рутулців, перебивають сторожу і мордують спячих лицарів. Наситившись видом крови, Низ каже до Евріяля:

Покиньмо кров врагам пускати,
 Пора нам відсіль уплітати!...

Ся страшна картина викликає у поета відразу. Подвиги Низа і Евріяля оспівує нам поет тими словами:

Як вовк овець смиренних дупить,
 Коли в кошару завіта,
 Курчатам тхір головки сушить,
 Без крику мозок висмокта;
 Як добре время угодивши
 І сіркою хліб накуривши,
 Без крику крадуть слимаки
 Гусий, качок, курий, індиків
 У Гевалів і Амаликів,
 Що роблять часто і дяки,
 Так наші сьмілії вояки,
 Тут мовча проливали кров.

Се не лицарі, що в боротьбі убивають противників. У Котляревського і Низ і Евріяль — вовки, що дусять смирних овець, тхорі, що висмоктують мозок курятам, влодії, що накуривши хліб сіркою, крадуть гусей, качок і т. п. Сими порівняннями Котляревський осуджує від себе Низа і Евріяля. Однак з другої сторони умів поет вийти в їх положенє. Він розумів, що сих молодців привело сюда не лише самолюбне бажанє, заслужити собі на славу, але також жажда, прислужитись князеві і вітчизні. Коли Низ, перед виходом з табору Енея, толкує Евріялеви, що він матери ради не повинен виставляти свого житя на небезпечність, поет вкладає в уста Евріяля такий зворот:

Розумно, Низ, ти розсуждавш,
 А о повинности мовчиш,
 Которую сам добре знаєш,
 Мені-ж зовсім другу твердиш.

Де общее добро в упадку,
 Забудь отця, забудь і матку,
 Лети повинність і справлять;
 Як ми Енею присягали,
 Для його служби жизнь отдали,
 Тепер не вільна в житті мать.

Так само й тепер, по страшній різні,
 виправленій Низом і Евріялем в таборі ворогів,
 поет немовби в оправдане від них самих, не-
 мовби для висвітлення ціли, яка завела їх на
 місце різні, додає:

Так наші сьмілі вояки,
 Тут, мовча, проливали кров;
 Од ней красніли ся мов рани
 За честь і к князю за любов
 Любов к отчизні де героїть,
 Там сила вража не устоїть,
 Там грудь сильнійша від гармат,
 Там жизнь — алтин, а смерть копійка...

Низ і Евріяль бродять в крові, утікаючи
 з табору Рутулців. Вже перебравлись щасливо
 на рівнину, та тут зайшов їм дорогу Вольсент
 з полком рутульської дружини. Низ і Евріяль
 »дали як раз до ліса тягу«, бистрійше бігли
 від »хортів«. В лісі слідять Рутулці »одважних
 наших розбишак«, прихоплюють одного »за-
 різу«, Евріяля, а Низ криє ся тимчасом на де-
 реві. Звідси шле він на ворога копів і стрілу,
 убиває Сульмона і Тага. Розлючений за се
 Вольсент розмахуєсь шаблею на Евріяля, щоби
 зняти ему голову з плечий. Та

Тут храбрість Низова пропала,
 І серце стало кулішем.

Біжить, летить, кричить що сили:
 »Пеккатум робиш фратер милий,
 Невинному морс задавш:
 Я стультус, лятро, розбишака,
 Неквіссімус, гайдамака!
 Постій, невинную кров леш!»

Евріяль гине від шаблі Вольсента, а хочь Низ відомстив смерть свого друга, убиваючи Вольсента, то й сам »лишив ся живота« від мечів Рутулців. Поет кінчить:

Так кончили жизнь козарлюги,
 Зробивши славнії услуги,
 На вічність памяти своєї? ¹⁾

В картинї, яку начеркнув нам Котляревський, бере ся признанє поета для відважних

¹⁾ Онішкевич: »Руска бібліотека« Ч. I. стр. 50—54 (пісня V.). Ціла картина описана доволі точно за твором Віргіля. У останнього Рутулці також „*somno vinoque soluti procubuerunt*“, в їх таборі „*lumina rara micant, silent late loca*“. Мотив, що веде Низа і Евріяля до табору Рутулців, відзначений вже в перших стихах:

*Aenean acciri omnes, populusque patresque,
 Exposcunt mittique viros, qui certa reportent.*

В тім різнить ся від твору Віргіля Котляревський, що з початку одній псотї, чи жажді крови приписує намір молодців (»то каші наварилиб там«) і доперва дальше висвітлює властиву ціль. Через те виходить у Котляревского образ трохи замазаний.

Патріотичні відзиви Котляревского є відгомонам твору Віргіля. Дізнавшись про намір молодців, Алет так промавляє:

*Di patrii, quorum semper sub numine Troia est,
 Non tamen omnino Teucros delere paratis,
 Cum tales animos iuvenum et tam certa tulistis
 Pectora,..*

молодців, що хотіли заслужити собі на честь та віддати услуги вітчизні і князеві з гуманним чувством, що мерзить ся виправленою різнею і пролітою кровю. Я сказав би, що се друге чувство перемагає. Поет не щадить для Низа і Евріяля назв: в роді: »розбишака«, »заріза«, »лятро«, »гайдамака«. Послідний епітет, поміщений поруч з иньшими, дає нам легкий натяк, як поет глядить на гайдамаччину. Чи описуючи сю картину, не мав поет на гадці страшної уманьскої різні, якої дрібним первообразом могла бути різня, справлена Низом і Евріялем?

Колиб хто замітив, що картина різні в таборі Рутулців не дає нам ще достаточної відповіді на вьясненє погляду Котляревского на гай-

Quae vobis, quae digna, viri, pro laudibus istis
Praemia posse rear solvi?...

Смерть Низа і Евріяля оплакує Віргіль:

Fortunati ambo! si quid mea carmina possunt,
Nulla dies unquam memori vos eximet aevo,
Dum domus Aeneae Capitoli immobile saxum
Accolet imperiumque pater Romanus habebit.

(внига IX. верші 188-9, 191-2, 246-9, 251-2, 445-8).

Низ, видячи небезпечність, що грозить Евріялеви, кличе:

Me, me! adsum, qui feci, in me convertite ferrum,
O Rutuli! mea fraus omnis; nihil iste nec ausus,
Nec potuit; coelum hoc et conscia sidera testor;
Tantum infelicem nimium dilexit amicum.

(верші 426-9).

З сего видимо, що слова, які Котляревский вкладає в уста Низови: »я стультус, лятро, розбишака, неквісімус і т. п., а також порівняня вчинку Низа і Евріяля з вчинком вовка, тхоря, злодїїв — оригінальні. З них яробиває ся слубока гуманність Котляревского.

дамаччину, то можемо взяти до помочи ще два-
иньші уступи »Енеїди«.

В описі пекла подає нам Котляревський
таке місце:

Паливоди і волоцюги,
Всі зводники і всі плути,
Ярижники і всі пняюги,
Обманщики у всі моти,
Всі ворожбити, чародїї,
Всі гай да маки, всі злодїї,
Шевці, кравці і ковалї;
Цехи: різницький, коновальський,
Кушнірський, ткацький, шаповальський,
Кипіли в пеклі всі в смолі.¹⁾

Се місце по моїй гадці рїшає зовсім ясно-
питанє, як глядїв Котляревський на гайдамаччи-
ну. Гайдамаків вкидає поет до смоли на рівні
з паливодами, волоцюгами, плутами, пнянцями,
обманцями, злодіями. Сей натяк в поемі Котля-
ревського на гайдамаків впадає тим більше в очі,
що для козацтва і єго старшин поет
місця в пеклі не найшов. Козацтво умі-
щує поет в »elisium«, місци призначенім для
праведних, між »бідними, безпомощними вдова-
ми«, »між честними, непорочними дівами«.

Тут также старшина правдива,
Бувають всякії пани;
Но тільки трохи сього дива,
Не квапляють ся на се вони.
Бувають війскові, значкові,
І сотники і бунчукові,
Які правдиву жизнь вели...²⁾

¹⁾ Онішкевич. »Руска бібліотека« Ч. I. стр. 23.
пісня III.

²⁾ Тамже, стр. 28. пісня III.

Видно з сего, що поет в рівній мірі симпатизував з козацтвом і осуджував гайдамаччину.

Наведемо ще один уступ, де Котляревський характеризує Желізняка. Поет описує союзні війська Турна, що йдуть протів Енея. Поміж провідниками поодиноких воєнних відділів спішить Мезап:

За сими плентавсь розбишака
Нептунів син, сподар Мезап,
До бою був самий собака
І лобом бив ся так, мов цап.
Бовць, ярун і задирака;
Стрілець, кулачник і рубака
І дужий був з його хлопак:
В виски, було, кому, як впнеть ся,
Той на сухо не отдереть ся;
Такий Ляхам був Желізняк.¹⁾

Порівняння, яких ужив поет для характеристики Желізняка, вказують також, що він для одного з провідників коліївщини не відчував великого поважання. Се не лицар, що боресь з противником, що аж »шабельки засвистіли і іскри з них полетіли«,²⁾ але се »розбишака«, »ярун«, »задирака«, »кулачник«.

Сі невеличкі наші спостереження вказують, що Котляревський гайдамаччину осуджував. При-

¹⁾ Там же, стр. 42. пісня IV. У Віргіля, Мезап — богатыр-лицар, якого не йме ся ні залізо, ні огонь. (Кн. VII верші 691 і дальші). Котляревський характеризує нам его самовільно, щоби тим яркійше відзначити постать Желізняка.

²⁾ Оняшкевич: »Руска бібліотека«, стр. 70. пісня VI.

чина, для якої се поет вчинив, легко зрозуміла. Є нею гуманність поета. Свою людяність вазначає поет в IV книжці »Енеїди«, де каже:

Коли я тішив ся війною?
 Не зьвір я людску кров пролити,
 І не харцыз, людей щоб бити,
 Для мене гидкий всякий бой! ¹⁾

Се високе, гуманне чувство веліло поетови осудити гайдамаччину, що нелюдністю і убийствами значила свій кровавий терен. В осудженю гайдамаччини і в неприхильній характеристиці провідника коліївщини, Желізняка, поет пішов в розріз з народними піснями і оповіданнями.

Осуджуючи гайдамаччину, посилаючи »всіх гайдамаків« до пекла, поет рівночасно стає по стороні бідних, закріпощених селян. Пани, що закріпощували народ, находять також в пеклі свою нагороду:

Панів за те там мордовали
 І жарили зо всіх боків,
 Що людям льготи не давали
 І ставили їх за скотів.
 За те вони дрова возили,
 В болотах очерет косили,
 Носили в пекло на підпал,
 Чорти за ними приглядали,
 Залізним прутям підганяли,
 Коли який з них приставав... ²⁾

* * *

¹⁾ Там же, стр. 39. пісня IV.

²⁾ Там же: стр. 22. пісня III.

На сїм кінчимо наші замітки, а коли загально починаємо числити нову добу нашого письменства від Котляревського, то тут ствердити мусимо, що всі дальші письменники, що осьпівували козацтво, або гайдамаччину, йшли вже слідом Котляревського, бо він перший ударив і в одну і другу струну.

Характеристика поезий.

Петра Гулака-Артемовского.

До українських творів Петра Гулака-Артемовського, звістних нам вже з давнійших часів, а оцінених в різних статтях, замітках і істориях українського письменства¹⁾, прибули в останніх літах дві нові збірки його поезій.

Першу з них видав М. Комар в «Зорі» за р. 1896 під заголовком: «Не надруковані вірші П. Гулака-Артемовського», з паперів, що лишились після смерті одеського книгаря, В. Білого, що стояв в зносінах з автором «Проклятого Марка», Ол. Стороженком.

Комар напечатав у своїй збірці 14 поезій, в тій вірі, що творцем їх всіх, без виїмки, є Артемовський. Коли однак сим поезиям приглянемо ся ближше, то побачимо, що одну з них: «Глек» написав і напечатав ще в р. 1839 в своїх «Думках і піснях» Амврозий Метлинський, а другу п. з. «Волох» зложив Левко Боровиковський²⁾.

¹⁾ Заголовки сих статей зібрав, хоч впрочім не без похибок, М. Комаров в своїм «Бібліографичнім Покажчику нової української літератури» (1798—1883), поміщенім в київськім альманаху «Рада» ч. I. за рік 1883. стр. 413.

²⁾ Видань творів Боровиковського під рукою не маю. Поезію «Волох» напечатано яко твір Боровиковського в антології п. зв. «Викъ» (читай: «Вік») Київ 1900 стр. 31.

Не маємо причини сумнівати ся, що всі інші поезії, напечатані Комаром, є творами Артемовського. Так прим. пише Стороженко в однім листі до Білого: »Єсть у мене нѣсколько стихотвореній Гулака-Артемовского, тры псалма, перелож. на малор. языкъ«, »пародія на Упадок в ѣка и мелкихъ нѣсколько«¹⁾. О скільки знаємо перо Артемовського, то під тими »мелкими стихотвореніями« можемо на певно думати поезії: Хороший чоловіга, Матері-удові, Цокотусі, Пан, а вкінці Муха. В иньшій письмі до Білого згадує нам Стороженко²⁾ про верш Артемовського п. з. Козацька мати, відпечатаний рівнож в збірці Комаря. Що вкінці і два останні верші, подані Комаром: Ой час нам Грицьку пошанувать ся і Дохімерних Пранців (Французів) вийшли з під пера Артемовського, се річ цілком певна. Їх напечатано також в другій збірці, про яку сейчас говорити станемо.

В рік після видання збірки Комара напечатала «Кіевская Старина» (р. 1897. том 56. стр. 476—501) в статії п. з. »Неизданныя сочиненія Гулака-Артемовского« — 23 поезій того-ж автора, додаючи на кінці отсі слова: »Все это извлечено изъ рукописи, хранящейся въ Петербургѣ, въ импер. публичной библиотекѣ« (стр. 501). До поезій додано також

¹⁾ Листи Стороженка до Білого напечатав М Комаров в »Кіевск. Старині« за р. 1900 том 68. п. з. »Къ біографіи А. П. Стороженка«. Наведений уступ гляди на стр. 281.

²⁾ Там же стр. 298-4.

листи Артемовського. Що всі ті поезії і листи автентичні, ми є певні, хотьби лише з того огляду, що в значній їх частині Артемовський говорить майже виключно про себе.

Для більшої точності додамо, що дві з поезій, виданих Комаром: »Упадок віка« і »Козацька мати« знав вже раніше Петров (з якого жерела? — сего Петров не подає); так само була відома сему ученому¹⁾ одна поезія: »Послідний екзамен« (з р. 1854), яку напечатала в своїй збірці »Кієвская Старина«.

Коли порівнаємо обі збірки, то лише першій з них і то з деякими застереженнями признаємо літературну вартість. Друга збірка, з дуже малими виїмками, лишена всякої стійности. За те подає она нам дуже цікавий матеріал до характеристики автора і його життєвих відносин та до висвітлення його політичних поглядів. Тим она для нас цінна.

Маємо намір обговорити обі збірки, а для вяснення питання, чи і о скільки в сих нових своїх поезіях пішов поет дальше, чим в попередних, ми в кількох словах відзначимо сі мотиви, які Артемовський висловив в відомих вже нам з давніших часів стихотворах.

Головним мотивом поезії Артемовського є: протест против кріпацтва. Побіч сего сьпіває поет про марність сего сьвіта, то знов вихвалює горівку, яко однуку

¹⁾ Петров: »Очерки истории украинской литературы XIX стол. Кієвъ 1884. стр. 59—67 і 57.

розраду в життю, або осьпівує своє рідне житє. Вкінци ударає поет в політичну струну і апотеозує могутість російського царя.

З виїмкою першої ідеї овид иньших мотивів в поезії Артемовского дуже вузький. Але крізь всі ті мотиви пробиває ся одна гарна черта, се горяча любов поета до рідного слова. В своїй любові до української мови, поет ставить її значно вище, як російську мову ¹⁾, що як-раз тоді переживала борбу Карамзина і товаришів за введенєм до літератури живого російського говору против сторонників Шишкова, що обстоювали доконечність

¹⁾ В »Дещо про Гараська«¹⁾ пише Артемовский: »Воно то бач, по нашому Гарасько; а по московски: Гораций. О! вже вони хоч що, то по своєму перековерсають. Там то вже предивенна йому мова! От часом трапить ся так, що з годину стоїш перед ним, а він тобі січе та руба: щож? пес, коли й слівце уторопазш, що він там гергоче!! От тільки будім то й дочуваєш: вот та вот; та штьо, та штьо; та гаварю-кажу, гаварю-кажу!... а що він там тобі говорить-каже, того далибі, й з попом не розбереш! Іщєб то щось сказав, бо язик дуже свербить; та цур їм: у нас, бач, вся старшина московска, чи то далеко до лиха? Як кажу — цур їм: візьмеш, як то кажуть личком, а оддаси ремінцем... Опишкевич: »Руска бібліотека«. ч. I. стр. 163—4. Знов в »Супліці«²⁾ до Грицька Основяненка поет пише:

Супліку-ж сю мою, ти, Грицьку, сам читай;
 Ледачому їй паскудить не давай;
 Бо як почне Москаль по своїому складати
 Та вот! та штьо? та как? читавши, примовляти;
 Тоді хоч умикай із хати.

Там же стр. 157.

церковно-славянщини в літературній річи. Поважанє для рідного слова дбалість про єго розвиток виявляє поет в мистецькїм опрацьованю своїх творів і в стараню про чистоту мови. Се пошанованє і любов для краси і величности рідного письменства пробиває ся також в насьміху над »поганими віршомазами«, яких »стїлько наплодилось, що якби кожний ховав те на десять рік, що за годину набазгра, то-б нігде було чоловікови й хати наняты за паперами«¹⁾, над людьми, що все, що лише »начеркнуть, то так і в дрюкарню несуть«²⁾.

Обговорюючи нові стихотвори Артемовского³⁾, ми задержимо ся довше над висвітленєм причин, що визвали царофільство не лише у Артемовского, але і у других письменників харківського круга.

¹⁾ Там же. стр. 164.

²⁾ Там же. стр. 163. в »Тюхтїй та Чванько«. Порівнай в »Енеїді« Котляревского опис пекла:

Гай! гай! та нігде правди діти,
Брехня-ж наробить лиха більш;
Сидїли там скучні пііти,
Писарчуки поганих вірш,
Великії терпили муки,
Їм звязані були і руки,
Мов у Татар терпили плїн.

Там же. стр. 23. пісня III.

³⁾ З давнїйших поезий Артемовского поминаємо в наших замїтках артистичні наслідованя: Міцкевича »Твердовский« і Гетого »Рибалка«. Лишаємо також на боці єго казки: »Лїкар і здоровлє«, »Цїкавий і Мовчун«, »Дурень і Розумний«, »Батько та син«, »Плїточка«, в яких

I.

Свою славу, а може й безсмертність, в українським письменстві завдячує поет своєму горячому протестови против суспільного гнету, в яким стогнав український люд, против кріпацтва.

Сей протест чуємо в чудовій казці: »Памта собака« (1818 р.).¹⁾ Він гомонить в »Супліцї до Грицька Основяненка«,²⁾ відзиває ся дві в наслідованиями казок Красіцкого »Doktor i zdrowie«, »Mądry i głupi«. (Порівнай: Огоновскій: »История литературы русской«. Ч. II. (1) стр. 226. Так само згадуємо лише про найраньший вершик Артемовского: »Справжня добрість«, де поет радїє, що Квітка покинув монастир і де стараєсь довести, що правдива добрість не є понура і сонлива, як турецький чернець, але »вона на всіх глядить так гарно й веселенько, як дівка, од свого ідучи панотця до церкви до вінця«. (Гляди удачну інтерпретацію генези сего верша у Петрова (Op. cit. стр. 69), за котрим пішов Огоновскій: Op. cit. II (1) стр. 221.) Лише на сїм місци відмічуємо також верш »Солопій та Хивря«, де поет сьміє ся з господарки »Филотехнического общества домоводства«, а зглядно его основателя, В. Н. Каразіна. (Гляди цікаві пояснення Петрова: Op. cit. стр. 65-6.

¹⁾ Онишкевич. Op. cit. стр. 153-6.

²⁾ Там же. стр. 157. Поет рад би, щоби пан, що Рябка так почаствував, »замість Рябка до віку мав гарчати, а наш Рябло, щоб сїв за його в карти грати«. На вид, що Рябло »ледви кудьші (os ischii, Sitzbein) волоче« та що »з него юшить і пасока тече«, поет кличе до Основяненка:

Пусти! тай склич до нас тих навістних Панів,
Що воду із своїх виварюють Рябків;
Звели їм струп Рябків довгенько полизати:
Адже-ж то і над Псом повинно ласку мати.
Пусти нас, Ватечку, до хати...

в «Писулці» до Йовграпа (1819).¹⁾ Немовби стон вільного колись українського люду продирався до нас ще і в казці: «Дві пташки в клітці» (1827 р.), де старий снігир дорікає молодому за се, що він все плаче на свою долю, хоть має всього подостатком і сімени і прося і пшениці.

«Ой, дядьку, не глузуй!» озвав ся молодий.
 Не дарма я журюсь і слізопькою вмиваюсь,
 Не дарма я присця і сімячка цураюсь!
 Ти рад пожарні сій, бо зріс в ній і вродив ся,
 Я-ж вільний був, тепер в неволі
 опинив ся...²⁾

Своє глибоке пересвідченє, що се страшне подоптанє людських, Богом кожній одиниці признаних прав, мине ся, висловлює поет в листі до Терешка (25 лютого 1832 р.):

Не все-ж і на панщині, Терешку, товчемося
 І дбаєм на панів в жнива й в косовицю:
 А часом так-таки хоч в празник урвемося,
 Та деяку й собі придбаємо копицю.

¹⁾ Тут згадує поет, що на его «Пана та собаку» озлобилися деякі пани: «щож чинить, Йовграпе! Дурням, як то кажуть, сам Бог не вгодить». Дальше відносить ся поет з великою прихильностию до селян: «Я-ж то вже й кажу, Йовграпе: що нема його на світі, як із своєю ріднею — з мужиком: чи поскубтись, чи побить ся, чи й помирить ся, то все воно, таки сказано, свій брат». Там же стр. 162.

²⁾ Чи під старим снігирем не розумів поет Великороса і его родинної неволі, що давала легше зносити кріпацтво, в порівнянню з суспільною і родинною волею Українця? Текст казки «Дві пташки в клітці» подав Петров: Ор. сіт. стр. 70.

Воно минетця все, козаче, не журись!
Кинь лихом об землю, якого ката слиниш!...¹⁾

Сей протест, сей плач, стон і сю надію на знесенє кріпацтва викликав може з одної сторони гарний примір Котляревського, а дальше й факт, що в російських офіціальних і неофіціальних кругах піднято питанє про визвіл з кріпацтва, з другої благородне серце поета та вго ширше образованє і значіння сего протесту не в силі ослабити навіть ся обставина, яку незручно підносить Петров, кажучи, що «Артемовскій не былъ помѣщикомъ, не имѣлъ интереса защищать крѣпостничество и дѣйствительно направилъ свою басню противъ злоупотребленій крѣпостнымъ правомъ»²⁾.

Сей протест против кріпацтва є одиноким, високим мотивом в поезії Артемовського, що ставить поета в ряд борців за свободу людскости. А цїнити мусимо вго тим більше, що до виступу Шевченка, по при Котляревскім, Артемовскій одинокий ударяв в ту струну, хоть цар Микола I. в р. 1826 рішучо відклонив гадку знесеня кріпацтва, хоть серед українського табору відзивались голоси против знесеня кріпацтва,³⁾ хоть навіть серед найблизшого оточеня поета, серед письменників харківського кру-

¹⁾ Кониський: «Відчити з історії руско-українського письменства XIX в.» Сьвіт в р. 1882 (Львів) стр. 241.

²⁾ Петровъ: Op. cit. стр. 64.

³⁾ Автор «Горпівіди», Павло Білецький-Носенко, писав ще в р. 1812: «Яка убога та держава, де піддані своєвільні. Гляди: Огоновский: Op. cit. II. (2) стр. 349.

жка дав ся чути голос, що не осуджував кріпацтва¹⁾).

Що і в пізнійшій часі поет правадумував ся над тим тяжким горем, в яким жив український мужик, над легковаженем з сторони панів, про се свідчить нам поезія, видана Комаром, п. з. »Пан«.

Поет оповідає, що »якийсь десь пан ясно-вельможний і гордий і заможний (може й Лях)

¹⁾ Великий знаток мужицкої душі і серця, Основяненко, писав: »Та яка се неволя? Та ви не буваєте по селах, та й не знаєте, як тепер добре за панами жити! І казюнні дівчата, аж вибрикуючи йдуть у села за панських; одна одну попережа. Онишкевич Ор. cit. том II. стр. 442 в »Сватаню на Гончарівці«. Костомаров замітив справедливо, що Квітка осьвічуючи нам ярким світлом душу селянина і глибину его чувства, не розкрив всього того, що таїло ся в глибині народної душі, не зобразив, як Шевченко, сумних почувань народа і его очікувань. Порівнай: Дашкевич: »Отзъвъ...« стр. 96. З пізнійших письменників, що апотеозували кріпацтво, наведемо Семена Метлиньского, що в поезії »Начаток весни« таке висьпівав:

Поїдуть пахарі з плугами —
 Розкидають по нивах зерно
 З молитвами до Бога урожаю;
 Садки запахнуть, пташки защебечуть;
 І ранком теплим, напившись чаю,
 Пан вийде весело к своїм крестянам
 Проснеця все, що спало, що замерло;
 І мушка й чоловік, все славить Бога стане.

Петров замічає удачно до сего верша: »какъ этотъ панъ похожъ здѣсь на взяточника-чиновника съ его идиллическимъ взглядомъ на весну, когда пчелка съ каждого цвѣточка беретъ себѣ взятку!« Порівнай: Ор. cit. стр. 160.

дібравсь »на свій шлях«, до пекла, до Плутона,
де его спитав Еак:

— Ну, на тім сьвітї, що ти, як:
Чим був ти, де родив ся?
Як жив і чим живив ся?
Ти перед нами не гріши,
Кажи лиш правду, не бреши!«

Пан глянув, — перед ним мужик!
А пан наш не привик,
Щоб так мужик з ним обясняв ся...
»Я в польського ездем панства!«
Вельможний визом відповідав:
»До півдня — спав, до півночі обїдав,
Був властним паном на Волині!«
— »За цев тобі пасти свинї!«
Еак так пану присудив,
І вельми цим Плутонови вгодив.

Поет кінчить:

Якби і в нас таким судом судили
Богацько-б свинопасів наробили!...¹⁾

Коли порівнаємо сей складний стихотвір
з попередними, то побачимо, що і в нїм не брак
дотепу і житя. Поет ударяє тут на людий, що
з великопаньскою гордостію та маловаженем
відносять ся до мужика. Борби против кріпац-
тва в поезії »Пан« не найдемо; в неї пробиває
ся лише знакомий нам впрочім вже з раньших
письм Артемовского поклик, щоби в мужикови
бачити чоловіка.

II.

Не на однім місци в своїх одах сьпіває
Гораций про марність сего сьвіта.

¹⁾ »Зоря« 1896 р. стр. 426-7.

»В щастю і нещастю однаково міркуй ся. Чи в журбі будеш жити, чи вино меш спивати, умерти мусиш! Твій дім і село над Тибром — все покинеш, а назбираними грішми покористуєсь иньший. Чи багатий і потомок короля Аргівів, Інаха, чи бідний і з найнижшого роду — все одно; кождий стане жертвою непощадного Плютона, »regis Orci«,... читаємо в одній оді Горация.¹⁾

»Не сліди, бо не яло ся знати, яка доля тобі суджена. Не питай астрологів, що на взір Вавилонців зі зьвїзд читають, чи багато проживеш зим, чи може послїдну. Уживай дня і не вір слїдуючому!« — кличе Гораций в иньшій пісні.²⁾

1) »Aequam memento rebus in arduis
Servare mentem, non secus in bonis
Ab insolenti temperatam
Laetitia, moriture Delli,
Seu maestus omni tempore vixeris
Seu te in remoto gramine per dies
Festos reclinatum bearis
Interiore nota Falerni.

Cedes coemtis saltibus et domo,
Villaque, flavus quam Tiberis lavit;
Cedes; et extractis in altum
Divitiis potietur haeres.
Dives ne priscus natus ab Inacho,
Nil interest, an pauper et infima
De gente sub divo moreris,
Victima nil miserantis Orci.

Quintus Honoratius Flaccus.. Curante et emendante N. E. Lemaire. Parisiis 1829. Том I. стр. 179. і сл. Liber II. carmen III. »Ad Q. Dellium«.

2) »Tu ne quaesieris, scire nefas, quem mihi, quem tibi
Finem Di dederint, Leuconoe; nec Babylonios
Tentaris numeros: ut melius, quicquid erit, pati!

»Скоро біжать літа! Побожність не здержить ні старости, ні неумолимої смерти. Гека-томбами не умолиш безслідного Плутона. Треба лишити і землю і хату і любов жінку!...«¹⁾ відзивавсь Горацій.

Се головні гадки, які часто повтарає Горацій²⁾. На них оснований Артемовський свої стихотвори, в яких сьпіває нам про марність сего сьвіта. З давнійших вго поезій виступає сей мотив в двох посланнях до Пархома і в посланню до Терешка.

Поет велить Пархомови »в щастю не брикати«, »в нуд'ї притьмом не лізти до неба«. Якби хто не мудрував, кожний умерти мусить. І сей, що каратає свій вік в журбі і сей, що забавляє ся в шинку при цимбалах, кобзі і сопілці і сей, що хропе під тином і сей, що оре зем-

Seu plures hiemes, seu tribuit Iupiter ultimam,...

.... Carpe diem, quam minimum credula postero.

Там же: стр. 73. Liber I. Carmen XI. Ad (Leucoen).

1) Eheu! fugaces, Postume, Postume,
Labuntur anni: nec Pietas moram
Rugis et instanti Senectae
Adferet, indomitaeque Morti;
Non, si trecenis, quotquot eunt dies,
Amice, places inlacramabilem
Plutona tauris...
Linquenda tellus, et domus, et placens
цхог...

Там же, стр. 219. і сл. Lib. II. carm. XIV. »Ad Postumum«.

2) Порівнай: Там же стр. 48 і сл. Lib. I. carm. IV. »Ad L. Sextium; також стр. 133 Lib. I. carm. XXVIII „Archytas“.

лю та збирає гроші, — всі мусять умерти. Покинуть майно і оставляють другим. А чи батько твій був соцьким, чи на панщині працював, — все одно, бо смерть зрівняє всіх в землі¹⁾.

Що зазуля докувала, читаємо в другім посланю до Пархома, сего дожити треба. Більше шкода й бажати і хоч всіх знахорів збери, хоч покумай ся з всіма відьмами, ніхто не скаже, коли прийдеш тобі умерти. Поет фаталіст, коли пише:

Терпи! за долею, куди попхне, хились,
Як хилить ся од вітру гилка,
Чи будеш жить, чи вмреш, Пархоме,
[не журись!²⁾

В посланю до Терешка відзивавсь рівнож поет: »Всі помремо! Ти теж Терешку згинеш!« І як колись Гораций потішав Вальгія, що оплакував смерть сина, Миста³⁾, так Артемовский потішав Терешка і Одарку, що стратили сина на війні між Росією а Наполеоном:

»Не перший твій, та й не останній Влас,
Що в москалях уклали під Французом,
Ой не таких стяли! Нехай боронить Спас,
Що й кендюх розлетівсь із генеральським
[пузом!

А щож робити меш? То сказано: війна!
Он, кулю замовлять, хто вміє, — иньче діло!

1) Онишкевич: Op. cit. стр. 169.

2) Там же. стр. 170.

3) Quintus Horatius Flaccus.... стр. 199. Lib. II. carm. IX. »Ad Valgium«. Початкові верші ссі оди поклав Артемовский на мотто свого посланя до Терешка. Они звучать:

Того вже не лизне ні сам пан Сатана,
Той на гарматі гайда сьміло!...¹⁾

З нових стихотворів бачимо сей мотив в в верхі: Ой час нам, Грицьку пошанувать ся!, писанім, правдоподібно, під адресою Основяненка:

»Не все нам братіку, кличе Артемовский, не все парубковать і з дівчатами гасать і женихаця і тютюнкуву (горівку в бочки, під яку кладуть листя тютюну-бакуна) кружлять! Лице морщками, мов лемішем пооране, а на тім'ї здоровецький пліш. Схаменись! бо старість. Тобі й байдуже. А поглянь но на Андрія (як здавсь Андрія Андр. Вагнера), як сей ярував, а однак і він подав ся. Від смерти »кирпатої свашки« не викупиш ся ні грішми, ні тим, що попови даш пятака, ні тим, що нагодуєш калік, старців і сиріт. Бонапарт, як дав ся в знаки москалям, а і він умер. Правда, що він не дав ніколи на часточку, але так само померли Сірко, Богдан, Мазепа, Палій, що старцям обіди справляли і церкви муровали і хрести ставили. Всіх, чи сріблом ткані їх сукні, чи дірками сьвітились, — хробаки з'їдять«.

На Україні удержалась для Артемовського

Non semper imbres nubibus hispidos
Manant in agros; aut mare Caspium
Vexant inaequeles procellae
usque.....

Сей опис хмарної, дощевої, бурної природи порівнав Артемовский з панциною: »Не всеж і на панцині, терешку товчемось...»

¹⁾ Сь віт з р. 1882. стр. 241.

не дуже почесна вістка, що він, ставши »благонадежнимъ« прийняв на себе від »начальства« мандат, вговорювати козаків, щоб не бунтувались, а йшли радо служити в московске військо¹⁾. Чи вість ся правдива, не знати; що она можлива, не тяжко підозрівати. Поет годить ся з сими зарядженнями офіціяльної Росії, може й тому, що бачить, що їх оминуть годі. Тому пише поет дальше:

А втік, щоб в москалі на сей рік не схопили;
Впроторять — так як раз — в погонці через
Не вмер — болячки задавили! [рік!
Та ба! Так отже-бач утік!

Всі помруть. Інший оминув паньщину, та за те горівка в нїм зайняла ся, або хто »бебехів за жінку надсадив«. Так вже суджено:

Та вже наш дяк чита у книжці не дурницю,
Що доведеть ся всім по повній випивать;
Із'їв Адам із Евою кислїцю,
А нам прийшлось за їх оскому проговять.

Смерть не омине нікого. Остапова Горпина все мацяє на шиї дукач, а й їй прийде кінець
Тріщать від збіжа в Опанаса засїки, клуня і токи,
тай меду в него не брак і риби в ставі...

А все брідня!... Покинеш любу жінку,
Чумацку снасть, волів і кільки пар плугів
І вірне наймиття і дрібную дитинку,
Покинеш все, кажу, на радість ворогів.

Подібно, як Котляревский,²⁾ поет не любить »москалів«, коли пише:

¹⁾ Там же. стр. 241.

²⁾ Поет розказує нам про Енея, що почав у Дідони бенкетувати:

А там — гляди — по смерті в хату й вперли
 До жінки з пару москалів!
 Пішла куйовдиця! Як не було — все втерли
 А дітки миркають без свитки й постолів;
 О паплюга!...¹⁾

Се були би всі стихотвори, в яких поет сьпіває про марність сьвіта. І крізь сей, в прочім нічим незамітний мотив, пробиває ся щира прихильність до людей убогих.

Годї не замітити, що та сама тема виступав також у другого письменника харківського круга, Григорія Основяненка. Та иньші причини визвали сю тему у одного і другого письменника, а відповідно характерови їх творів вийшла також у кожного з них відмінно єї обробітка. Артемовський писав під впливом Горація. Він приноровив сей мотив до українського життя, оживотворив єго образками і порівняннями, які спостерігав побіч себе; в сїм мотиві против-

»Дідону мав він мов за жінку,
 Убивши добру в неї грінку,
 Мутив, як на селі москаль!...«
 (Онишкевич. Ор. сіт. стр. 5. пісня I.)

В иньшій місци пише поет;

Но у трояньского народу
 За шаг алтина не прося:
 Хто москаля об'їхав з роду
 А займеш, — ноги уноси.

(Там же стр. 38. пісня IV.)

Характеристика »москаля« (салдата) випала у Котляревського згідно з народним поглядом. Дашкевич: »Малорусскія и другія бурлескныя Энеиды«. Київск. Стар. 1898. том 62. стр. 183. За Дашкевичем можемо те саме сказати про Артемовського.

¹⁾ Верш подаю не з виданя Комара, але з »Київск. Стар.« р. 1897. том 56. стр. 484-6, де текст поправнійший.

ставив він латинським забобонам українські вірвання в ворожки, знахорів, відьми, а уквітчав его природним українським гумором, що був характеристичною вдачею поета.

На ту саму струну в Основяненка, на его поучання в »Марусі«, щоб не пристращатись »не то, щоб до якої вещи, а то хочби і до наймильйших людей: жінки, діточок, щирих приятелів і других...«, зложилась знов иньша причина, а іменно побут Основяненка в монастири. Відповідно до дидактичного характеру Квітчиної »Марусі«, ся струна вийшла на скрізь поважно, хоть і не брак їй сердечного тепла.

III.

Людам, що журять ся, чи багато зим, чи може послідну переживають, дає Гораций такий припис на лік: »Sapias, vina liques et spatio brevi spem longam reseces«¹⁾.

Вином велить поет розганяти не лише думки про марність сего сьвіта, але також всякі иньші журби²⁾.

Хто не пє вина, кличе поет, тому по волі Бога всьо видаєсь тяжким. З'їдлива журба не утікає инакше, як через вино. А чи жалить ся

¹⁾ Quintus Horatius Flaccus стр. 74. Lib. I. carm. XI. »Ad Leuconoem«.

²⁾ Там же стр. 63. Lib. I. carm. VII. »Ad Munatium Plancum«:

»O fortes, peioraque passi
Mecum saepe viri, nunc vino pellite cu ras!«

хто при вині на воєнні невгоди, або на бідноту?¹).

Дзбанок, по гадці Горация, розніжнює навіть грізні уми, розкриває серця мудрців, зажуреним умам приводить знова надію і сили, додає відваги бідному, а скріплений ним не дрожить ані перед грізними відзнаками королів, ані перед одужем жовнірів²).

Вином і веселим сьпівом велить поет сьвяткувати сьвято Нептуна, вином каже поет звеличати побіду Августа (724 р.) і смерть Кльопатри³).

Сї величання вина і зазиву до чарки Горация найшли, подібно, як і попередно обговорений мотив, відгомін в поезії Артемовського, хоть що правда, не в такій широкій мірі.

В другім посланю до Пархома пише Артемовський:

¹) Там же. стр. 106. Lib. I. carm. XVII. »Ad Varum«
 »Siccis omnia nam dura Deus proposuit; neque
 Mordaces aliter diffugiunt sollicitudines,
 Quis post vina gravem militiam aut pauperiem crepat?«

²) Там же стр. 837-9 Lib. III. carm. XXI. »Ad Amphoram:«

»Tu lene tormentum ingenio admoves
 Plerumque duro: tu sapientium
 Curas et arcanum jocosum
 Consilium retegis Lyaeo;
 Tu spem reducis mentibus anxiiis
 Viresque; et addis cornua pauperi,
 Post te neque iratos trementi
 Regum apices, neque militum arma.«

³) Там же. стр. 364. Lib. III. carm. XXVIII, »Ad Lyden«. і стр. 161. Lib. I. carm. XXXVII. »Ad Sodales«.

Чи будеш жить, чи вмиреш Пархоме, — не
[журись;

Журись об тім, чи є горілка!
А є, так при на стіл! частуй, тай сам кругляй!

Як вкорочувати жите, то лїпше при горілці. Спішим, доки »стара« (жінка) »пере ганчірки« (стирки), бо як вернешь, то оба помремо без горілки¹⁾.

Терешка, що плаче над своєю панциняною долею та за сином, Власом, убитим на війні, потїшає поет:

Та й доки-ж коротать, Терешку, вік в журбі!
Що з воза впало, те й пропало!
Так на роду написано тобі...
Гей, братіку, бодай тебе опановало!

Та ту не гедзкай ся! виймай лиш ключ мерщій
Та дать калганної скажи твоїй Одарці,
Та люльку ке лишень!... Ось, ось і Онопрій!
Гей, хлопці, вицємо калганної по чарці

. піду,
Розбуркаю в журбі Терешка та Одарку,
Та похмелюсь і сам, — так отже на біду,
Та бач, яку внесли маленьку чарку!...«

В тім самім стихотворі згадує поет, що Росія і Україна запивали вже могорич по побіді над Поляками в р. 1831²⁾.

Сей мотив, величанє чарки, виступив в нашім новім письменстві вже в »Енеїді« Котляревского. Близькі до себе і Котляревский і Ар-

1) Овишкевич. Ор. cit. стр. 170.

2) Сьвіт в р. 1882. стр. 241-2. Гораций, потїшаючи Вальгія, не велить ему шукати розради в чарїї.

темовський не лише самим мотивом, але і жерелами, на яких ґрунтували свої твори, а також стремлінням, зобразити поодинокі верстви українського народу. Як колись Котляревський написав на латинським взірці свою »Енеїду« і принамовив її до життя українського козацтва, так слідом його пішов Артемовський, пишучи пародії на пісні римського поета, в яких відбилося життя українських селян.

Однак справедливо зазначає один з українських критиків, Чуприна, що коли порівняємо перелицьовану »Енеїду« Котляревського з перерілками Горацієвих сатир Артемовського, то й побачимо всю різницю поміж ними. В ході українського письменства, по гадці Чуприна, твори Артемовського становлять значний крок наперед. Правда, що замкнені в тісній крузі перекладів або перерібок з старих письменників, вони не були багаті внутрішнім змістом і не зображали нічого повного, артистичного; але ви не стрінете в них ні одної черги, що могла би обличити їх неукраїнське походження. Під його смілим пером, немовби на перекир історичним услів'ям, латинський наряд припав до вподоби українському письменству. Може, на перший погляд, ся нова одіж, з її філософічними радами, лишити життя і смерть в спокою, а подумати про се, чи в горівка з її шутками, трохи чужа для українського письменства, то все таки в сій новій одежі все так сердечне і далеке від цинічних промахів поперед ідучої пародії і так згідне з українською народною вда-

чею, що не можна відказати особливого значіння перерібкам Артемовського і не признати їх в строгім змислі народними¹⁾.

Як щасливо оминув Артемовський промахи Котляревського в зображеню розгульного життя козацтва, так не пішов він також на осліп за Горацизм, що в значній части своїх поезій, на взір Епікурейців, велить уживати розкошій світа і кріпитись вином, бо жите коротке.

Артемовський приглядає ся бутю свого народа і хоть в посланях до Пархома і Терешка каже горівкою лічити їх журби і невгоди, то з другої сторони призадумує ся над тим лихом, яке для українського люду веде за собою сей лік — горівка. Мавмо ту на гадці вго стихотвір п. в. »Розкая не Охріма«, посьвячений Основяненкови.

Охрім зарікає ся пити горівку, бо видить, до чого она доводить людей:

Колиб вона,
Уся до дна
Повитікала в бочках,
То щєб в церквах,
Народ в свитках
Стояв в сорочках.

Охрім проклинає сего, хто »божий дар, гнать через жар, навчив ся«. І у него була колись худібонька і гроші, та все те зслизло через горівку:

¹⁾ Петровъ Ор. cit. стр. 59-60.

Пустив дїток,
 Без сорочок
 І жінку без запаски, —
 А сам в шинку
 На прилавку
 Жду Лейбиної ласки.

А Лейба гершт
 В боки як ферт,
 До Рухлі щось гергоче;
 На мене зирк!
 Та знай: пирк, пирк!
 Невіра ще й регоче

Забрав волів,
 Овець, корів,
 Ще він же і здрочив ся!
 Загарбав кіз
 І тягне віз,
 Бодай їм подавив ся.

.

До церкви дзвін,
 А пан Охрім
 Бувало в шинк мандрує;
 В церквах: сьвят, сьвят!
 В корчмі: гвалт, гвалт!
 Охрім жидів муштрує.

Охрім варікає ся, що до віку не возьме в рот горівки, навіть скоштувати. Він велить Грицькови трощити на дрібні кусники чарки і фляшки. Та тут виступає незрівнаний гумор поета, що знає людську душу, людську слабість. В сій самій хвилі, коли Охрім каже:

А ти пляшки —
 Грицько! — й чарки
 Трощи, що маєш духу!

Поет додає:

Тільки... тривай!
З їх позливай
В барильце всю сивуху!¹⁾

»Розкажяне Охріма« в своїм змістом твором на скрізь оригінальним. Заходить питанє, чому Артемовский велить нам догадуватись, що маємо тут до діла з пародією XXXIV оди (кн. I) Горация?

В наведеній оді, Гораций, що йшов доси за гадкою Епікурейців, будьто боги не дбають про людей, рішає змінити свої пересвідчення. Поет почув з ясного неба грім, а се так єго переняло, що з безбожника стає він поклонником богів і величає їх всемогучість.²⁾

Зі змісту поезиї Артемовского і оди Горация бачимо, що теми їх зовсім ріжні. Однак споріднені они тим, що в одній з них начеркнений стан душі п'яниці, в другій безбожника. Зближені они дальше між собою зворотом

¹⁾ Сьвітлєв р. 1882. стр. 242. Сей природний гумор поета виступає також в »Ой час нам, Грицьку, пошанувать ся!«, де поет каже, що гіршим лихом від москалів є, як жінка по смерти мужа:

... всю єго горілку з бахурами
До щенту випила тай трубить в кулак!
(»Кієвск. Стар.« з р. 1897. стр. 486).

²⁾ Quintus Horatius Flaccus, стр. 151. Поет кличе:

Parcus Deorum cultor et infrequens,
Insanientis dum sapientiae
Consultus erro, nunc retrorsum
Vela dare, atque iterare cursus
Cogor relictos....

в гадках дійсуючих осіб, хоть причини сего звороту неоднакові, як неоднаковий їх стан душі. Як поет, переляканий громом, починає вірити в богів, так Охрім, зведений горівкою на нужду, постановляє поправитись.

З закінчення поезії Артемовского можемо догадуватись, що поет попри незвичайно вірній характеристиці душевного стану п'яниці, хотів нам в ній подати сатиру на постанову Горация, що свої погляди Епікурейця бажав раз на все покинути. А покинути їх було так тяжко, як тяжко позбутись п'яниці довголітнього налогу.

Поминемо два иньші стихотвори Артемовского,¹⁾ де рівнож слідний сей мотив, а задержимо ся хвилину над єго поезию п. з. У па док віка, пис. в Харкові дня 24. марта 1856 р.

¹⁾ Оба они принагідні і без літературної вартости. В першім з них >Сидить Петро у Полтаві«, писаним дня 24. червня 1848 р., згадує поет про свою службу в званю учителя і інспектора харківського інститута >благородныхъ дѣвиць«:

Колись було, як забрячить
У браму в будинку,
Так пані Засс і закричить:
Мерщій горілки з шинку!

Тягніть Петра на вечерю
Любі дівчата!
Ставте на стіл ви тетерю
Та ріжте курчата!

Тепер Петро у Полтаві
В стані з почтарями
Тепер Петро вже не в славі:
Годі з панночками!

З закінчення видно, що вже в тім році Гулак Артемовский покинув свою службу в інституті >благородныхъ дѣвиць«.

Поет каже, що коли гляне на хист теперішніх людців і на їх витребеньки, то вхопив би дрючок і вилупив би їх на всі боки, бо ні косити, ні жати, ні пити не вміють так, як се робили колись їх діди і батьки. Ні худоби у них не найде, ні одежи:

І що за пляшкою придбали їх батьки, —
Вони потверезу протринькали і натще;
Не з'їли, не спили, та все небораки
На хмари дивлячись, здихають важче й важче!

Ледачий в них москаль та й миршавий козак,
стрільби они боять ся:

І все обридло їм, і все їм не в користь:
Тут те вередить їм, а там друге заводить;
Полизкають борщу, ковтнуть галушок в шість,
Уже й кородять ся, що й бабка не порадить.
І марно, як жили, так марно і помруть,
Як ті, на яблуні, червиві скороспілки,

родныхъ дѣвиць«. На се вказує також кілька вершів дописаних Артемовским провою до Андр. Вагнер а, як видно, дуже впливового чоловіка в Петербурзі: »А кудиж Ви мене, Андрію, загарбаєте? Куди мені дінете? Куди мене запроторите? Яку хату помелом моїм будете мести? Яку дїрку мною заткнете?« (Кіевск. Стари на р. 1897. стр. 486). В кілька місяців опісля (24. лютого 1849 р.) одержав поет ордер св. Володимира 3. степени, а 15. цвѣтня 1849 увільнено єго з становища ректора харківського університету. (Журн. министр. нар. про сѣ щ. Т. 62. стр. 190 і 206). В другім верші, пис. в Капітоновці, маєтности секретаря царя, Н. Мих. Льонгінова, дня 9. червня 1851. п. в. »Надуддивсь чаю«, поет кличе:

А ну те хлопята!
Мерщій на стіл курчата!
Та дайте горілки
Чи то нам скільки.

Що рано відцвіли, та рано й опадуть;
 Ніхто по їх душі та й не лизне горівки!
 І років через сто на цвинтар прийде внук,
 Де грішні кости їх в одну копицю сперли;
 Поверне череп їх, та в лоб ногою стук!
 Та й скаже: »Як жили, так дурнями і вмерли!«¹⁾.

На мотто сеї поезиї взяв Артемовский початковий верш Лермонтова: »Думи«: »Печально я гляжу на наше поколѣнье«, вказуючи нам тим самим, що »Упадок вѣка« в пародию, а не оригінальним твором. Тому й приглянемо ся змістови »Думи« Лермонтова.

Поет глядить зі смутком на нове покоління, бо будучність єго пуста, або темна, бо »подъ бременемъ познанья и сомлѣнья, въ бездѣйствіи состарится оно«, бо ми багаті похибками батьків і їх пізнім умом, бо життя нас томить, як дорога без мети. В початку дороги життя ми вянемо без борби, перед небезпечністю ми соромно малодушні, а перед властикою ми »презрѣнные рабы«. Так само не тішить ні нашого смаку, ні очий перед часом зрілий овоч, що скоро опадає. Ума нашого не наповняють соловки одушевленням ні мрії поезиї, ні твори штуки... І ненавидимо ми і любимо случайно, не жертвуючи нічим ні злобі, ні любові; в душі гніздить ся якийсь тайний холод тогди, коли огонь кипить в крові.

Чоловік не скотина,
 От як дитина —
 Лизне з пів ведерця,
 Аби глистів прогнать з серця.
 (Там же. стр. 487.)

¹⁾ Зоря в р. 1896 стр. 375.

И предковъ скучны намъ роскошныя забавы,
 Ихъ добросовѣстный, ребяческій развратъ;
 И къ гробу ми спѣшимъ безъ счастья и безъ
 [славы,

Глядя насмѣшливо назадъ.

Толпой угрюмою и скоро позабытой
 Надъ міромъ мы пройдемъ безъ шума
 [и слѣда,

Не бросивши вѣкамъ ни мысли плодовицей,
 Ни гениемъ начатаго труда.

И прахъ нашъ, съ строгостью судьи и гражда-
 [нина,

Потомокъ оскорбитъ презрительнымъ стихомъ,
 Насмѣшкой горькою обманутаго сына
 Надъ промотавшимся отцомъ.¹⁾

Петровъ, обговорюючи »Упадокъ віка«, бачить в нїм пародію, крізь яку пробиває ся »грустная иронія«²⁾. Сего заперечити не можна, а однак коли порівнаємо »Думу« Лермонтова з поезією Артемовського, на нашу душу наляже якийсь дивний смуток, не ради сеї »грустної иронії«, а ради самого поета.

З »Думи« дізнаємо ся, що Лермонтов рад би бачити російську молодіж: витревалою в борбі життя, вітвертою в своїх пересвѣдченнях, приступною для всего, що благородне і красне, видатною в праці для потомства. Жаль томить душу поета, що его мрії не сповнять ся, що ся молодіж не кине будучим вікам ані плідної

¹⁾ Сочиненія Лермонтова. Изданіе Скабичевскаго. Том II. стр. 137-8.

²⁾ Петровъ Ор. cit. 69.

гадки, ні генієм початого труду, що над єї кі-
стяками насміють ся колись потомки.

Біль Лермонтова над браком у молодіжн
свого народа всіх тих високих моральних
прикмет, заступає Артемовский іронією над не-
достатком фізичних сил, над браком спро-
можности у молодіжн, випити стілько, кілько
випивали наші батьки. І се нас разить. Зміст
»Упадку віка« Артемовского може розсмішити,
але одушевити нікого не може.

Колиб Артемовский дав був нам пере-
клад »Думи« Лермонтова, ми були-б єму сер-
дечно вдячні. В нїм могла би українська моло-
діж шукати заохоти до житєвої борби, з него
черпати сили і одушевлення. Та перекладу поет
нам дати не міг, бо в него самого не доста-
вало вже дуже рано сили до житєвої борби,
а єго відносини до російських властей, як се
побачимо в одній з дальших глав, заслугують на
рішуче осуженє.

IV.

Проф. Петров перепечатав дві поезії, в я-
ких, по всій імовірности дає нам Артемовский
образки свого родинного житя. Їх за-
головки: »До Любки« і »Текла річка не-
величка«. Обі поезії мають справдішну арти-
стичну вартість.

Про першу з них (пис. 16. марта 1856. р.)
пише проф. Петров: »Стихотвір: До Любки,
писаний, правдоподібно, з нагоди якоїсь родин-
ної події; ніжними красками зображена в нїм

невинна трівожливість зарученої дівчини, чи молоді княгині«. Позволимо собі навести сей чудовий верш в цілости:

На що ти, Любочко, козацке серце сушиш?
 Чого, як кізонька маненька та в бору,
 Що, чи то ніжкою сухенький лист зворушить,
 Чи вітерець шепче, чи жовна де кору
 На липі де подовбе, чи ящірка зелена
 Зашелестить в кущі, — вона мов тороплена,
 Дріжить, жахається, за матірю втіка:
 Чого-ж, як та, і ти жахлива така?
 Як зувдриш, то й дріжиш! себе й мене лякаєш!
 Чи я до тебе, — ти як від мари втікаєш!
 Та я-ж не вовкулак, та й не медвідь-бортняк
 З Литви; вподобав я не з тим твою уроду,
 Щоб долею вертїть твоєю сьак і так
 І славу накликає на тебе і незгоду!
 Ой час би дівчині дівочку думку мать:
 Не вік же ягоді на гільці червонїти,
 Не вік при матері і дівці дївовать...
 Ой час теляточко від матки одлучити...

Проф. Петров замітив, що сей верш, яко один з ліпших творів Артемовского, переклав п. Фет на російську мову¹⁾. В хронологічнім списі творів Артемовского додав названий учений вістку, що верш сей має епілог з Горация²⁾. Чи і о скільки сей верш залежний від поезий Горация, на се проф. Петров уваги не звернув. На се питанє хочемо дати відповідь.

В XXIII оді Горация (кн. I.), що носить заголовок: »Ad Chloen«, читаємо:

¹⁾ Петровъ: Op. cit. стр. 70-71.

²⁾ Тамже: стр. 59.

Vitas hinnuleo me similis, Chloe,
 Quaerenti pavidam montibus aviis
 Matrem, non sine vano
 Aurarum et silvae metu.
 Nam seu mobilibus vepris inhorruit
 Ad ventum foliis, seu virides rubum
 Dimovere lacertae,
 Et corde et genibus tremit.
 Atqui non ego te, tigris ut aspera,
 Gaetulusque leo, frangere persequor.
 Tandem desine matrem
 Tempestiva sequi viro³).

Коли порівнаємо оба тексти, то пересвід-
 чимо ся, що стихотвір Артемовського не є тво-
 ром оригінальним, а лише свобідним, артистич-
 ним пересьпівом оди Горация, в який поет вло-
 жив багато ніжного чутя, серця і знання дівочої
 душі. Коли Гораций приликує утікаючу від не-
 го, Хлое, лише сухими, як осінний вітер, сло-
 вами: »Не йду за тобою, як страшний тигр, або
 гетульський лев, щоби тебе роздерти!«, Артемов-
 ский украшує се місце сердечною сповіддю мо-
 лодця перед дівчиною:

³) Quintus Horatius Flaccus. стр. 119-120. По-
 даємо свобідний переклад сеї оди: »Утікаєш Хлое, пе-
 редімвою, як та серночка, що на безпутних горах небез-
 пустого страху перед вітрами і лісом, шукає бояливої
 матери. Бо чи надходяча весна шумить в легких листьях,
 чи зелені ящірки порушили корч, їй (серночці) дряжуть
 серце і коліна. Не йду за тобою, як страшний тигр, або
 гетульський (часть Африки: Гетудія) лев, щоби тебе роз-
 дерти. Покинь вже раз матір, ти, що вже зріла, йти за
 мужем.

Та я-ж не вовкулак, тай не медвідь бортняк
З Литви; вподобав я не з тим твою

[уроду,

Щоб долею вертїть твоєю сяк і так
І славу наликать на тебе і незгоду!...

І в однім і другім творі найдемо майже ті самі порівняня і образці, але по при них слідна також ріжниця. У Горація не достає сеї глибини чувства, сего ідеального розуміння любови яку стрічаємо у Артемовского.

Другу поезійку, писану, правдоподібно, також при нагодї якоїсь родинної події, називає проф. Петров »граціозною пісенькою«. Она звучить:

Текла річка невеличка
Тай понялась морем;
Була радість хоч на старість,
Та й узялась горем.

Нема пташки полїнашки,
Нема й сьпівів рідних;
Полетїла, не схотїла
Тїшити нас бідних.

Пісню сю підложив під ноти харківський проф. Станїславский ¹⁾).

По сих двох поезиях ждали би ми рівно гарних стихотворів, з тим самим мотивом, в збірках Комара і »Кієвско-ї Старин-и«. Та на жаль, в першій з них нема згадок про родинне житє поета, в другій подибавмо їх вправді, але поетична одежа в них дуже слабонька. Се не поезії, а радше імпровізації. З них дізнаємо ся

¹⁾ Петровъ: Ор. cit. стр. 59 і 71.

лише про ідеальні відносини в родині Артемовського. Поет тужить за жінкою і дітьми, коли в р. 1833. поїхав до Петербурга, поклонитись цареві. Не тішить его ні ордер, ні стрічка, яку припняв ему цар Микола, ні намисто в сто червінців, яке цариця подарувала для его жінки:

Петро буцім повеселів,
Та впять здурів
І сьвітом нудить,
Других і сам себе посеред ночі будить;
Петра напали перелоги;
Петра з нудьги не носять ноги;
Б Петра буцім усе в господі уміра;
В Петра всі хворі там — і жінка й дїтвора!
Петро притьмом до дому до двора¹⁾.

За поетом, що в р. 1851. виїхав до Полтави на іспит в інституті «благородныхъ дѣвиць», кличе жінка, щоби «Петрусь вернувся швиденько», бо «дїточки без него сирітками стали»²⁾. Поета не тішить музичний вечер, устроений в інституті, хоть музика грала різко, а «при ній в сьвітлиці ні один не всидів на ослінци». У Пе-

¹⁾ Киевская Старина з р. 1897 стр. 487-8 в стихотворі: Петро мужик непокорний. Поет, їдучи в Петербург, одіває ся «в жупан, а на жупан накладає в відлогою свитину і решетилівский кожух» і на дорогу бере «хліба де-яку шматину». Ся імпровізація, як сьвідчить француска дописка поета, була уложена в Петербурзі дня 3. марта 1833 в домі «Ексц. державного секретаря царя Льонгінова, в хвилі, коли автор брав дозвіл від Его Ексц. на поворот до Харкова».

²⁾ Там же стр. 478-9 в імпровізації «Ой покинув Петро хатку» (26. червня 1851.)

тра болить серце. Як »тече річка все тихенько і моря шукає«, так серденько поета »до жінки здихає«¹⁾. Та сама туга за жінкою і дітьми обіймає поета, коли їде в останнє відбувати іспит в полтавськiм iнститутi в р. 1854²⁾.

V.

В доволі значній частині поезій Артемовського бачимо політичний мотив. Поет апотеозує могутність російського царя, а свій пересадний державний патріотизм лучить з виступами против ворогів російської держави. Під ворогами розуміє Артемовський в першій ряді Наполеона і Поляків.

Несимпатичними чертами характеризує нам Артемовський Наполеона в стихотворі »Ой час нам, Грицьку, пошанувать ся!« Там читавмо:

Ні, голубе! вже не таким тузам
 Кабаки кирпа (смерть) втерла!
 Вже Бонапарт як давсь в знаки і Москалям,
 Да і того на дно до пекла вперла.
 Воно то — нічого гріха таїть — гульвіса —
 На часточку не ткнув ніколи й двох шагів,
 Лупив німоту й драв, та вжеж і драв із біса,
 Поки не скуштував московських стусанів! ³⁾

Як радуєсь поет з неудачного походу Наполеона під Москву, так само тішить ся він, що

¹⁾ Там же. стр. 479-80 »А щож оце Андрію!« (30. червня 1851.)

²⁾ Там же. стр. 500-1 »Останній еґзамен.« (Лютій 1854.)

³⁾ Киевская Старина з р. 1897. том. 56. стр. 484-5 і Зоря з р. 1896. стр. 415.

російські війська під проводом Паскевича згнетли польське повстанє з 1831 р. І як колись Горацій велів Вальгівви, втихомиряти свій біль по утраті сина, Миста, згадкою на успіхи оружя рідного краю ¹⁾, так каже Артемовський Терешкови в своїм наслідованю (з дня 25. лютого 1832 р.) в Горація, лічити жаль за сином, Власом, радостію, викликаною здавленєм польского повстаня. Поет пише:

Воно-б не вадило сьогодні й підгулять...
 Хиба-ж нас Білий цар до себе позове «служити»?
 Звелів не некрута а козаків давать!
 Тепер то будем Ляхів і Турків бити!

А тут до Репвіна прибіг гонець на двір
 Та й каже: Поминай тепер Ляхів, як звали!
 Вже Хведорович наш з їх видавив весь жир
 Вже, каже, й могорич в Варшаві запивали. ²⁾

Ще яснійше виступає сей урядовий патріотизм поета і его ненависть до ворогів російської держави в стихотворі п. в. «До Химерних Пранців» (Французів), що станули в спілці з Англією до війни против Росії в р. 1853. Названий стихотвір лишений всякої поетичної стійности. Ми переаналізуємо его лише для того, що для характеристики автора він незвичайно цікавий.

¹⁾ Quintus Horatius Flaccus... стр. 201. Liber II. carmen IX:

.... Desine mollium
 Tandem querelarum: et potius nova
 Cantemus Augusti tropaea
 Caesaris.

²⁾ Сь віт в р. 1882 стр. 242.

Чого ви, Пранці, розсвербілись? — кличе поет. Не йдете ви своїм власним розумом! Вас «підцькували Ягличванці» (Англичани), що вже не раз дались вам в знаки. Хиба-ж не на їх пораду ви спалили на кострі орлванську дівчину? А в Трафальґарі¹⁾ чи не втерли они вам носа, не стягнули з вас плюндр і панчіх та не попалили вам байдаків і човнів. А в Абукирі²⁾ не вищипали вам всеї чуприни з голови? А вашого дядька, Наполеона, чи не стягнули з печі по битві під Ватерльо (18. червня 1815. р.) і не завезли на остров св. Єлени, де наставили «скавучать над ним собаку яглицьку скажену»,³⁾ доки він не умер?.. Все те зробив Пальмерстон⁴⁾. А чи ви забули, як сей Пальмерстон знищив

¹⁾ Трафальґар — ріг на березі іспанської провінції, Севілії, на атлантичкім морю. В р. 1805, дня 25. жовтня побили тут Англичани під проводом Нельсона французско-іспанську флоту під адміралами Villeneuve і Gravina, Першого з них зловлено, другого убито.

²⁾ Абукир лежить на побережю Єгипту, 15 кілометрів від Александриї. В р. 1798 Англичани побідили тут Французів, в рік пізнійше добули Французи на ново Абукир, однак в р. 1801. Англичани остаточно відобрали его Французам і прогнали їх з Єгипту.

³⁾ Під «яглицькою скаженою собакою» розуміє Артемовський губернатора острова св. Єлени, Сір-Гудзона-Льове, що для спиненя утечи Наполеона віддавлив всіх его товаришів, з виїмкою Бетранда і Монтольона. Коли Гудзон не хотів дозволити Наполеонові проходитись по острові без військового догляду, Наполеон не вийшов більше зі свого мешканя.

⁴⁾ Пальмерстон (1784 + 1865) один з найвизначніших, хоть не все розважних англійських політиків.

морську силу Греції? Коли жид, Пацяпика (Пасифівно) виступив зі своїми претенсіями до Греції, Пальмерстон використав сю нагоду, спалив всі грецькі байдаки, а на місце дорогоцінних мармурних статуй і бюстів післав їм глиняні знімки. А чи ви забули на Омелькове весілля? ¹⁾ Чи не обертав вас тогді Пальмерстон на всі боки? А ваш король, Людвік-Пилип, чи не утік (1848. р.) зі своєї столиці, лишаючи всі свої достатки в руках орударів революції, Ледрю Роллена і Люї Блянка, найнятих Пальмерстоном? А таких »дуциків«, як два останні, має Пальмерстон більше, а з них »найскаженійші«: Кошутко, Кляпка ²⁾ та Маценко ³⁾:

Один знай гавка на Венгерця,
Другий на Москаля гарчить,
Той на цесарця пінить з серця,
А Пальмерстон цькує й мовчить...

та в своїй »Хворенській кузні« ⁴⁾ кує кайдани на хрещений люд. Найбільше болять Пальмерстона

¹⁾ Le mariage d' Espagne duc du d' Aumale — іспанське вінчань Омальського герцога, що напесло чимало тривоги Вестмінстерському кабінетови зі всіми его наслідками для орлванської династії з 24. лютого 1848 р.

²⁾ Кляпка — вожд польських відділів в угорським повстаню.

³⁾ Mazzini Guiseppe — Італіянець, революціонер, що стремів до утвореня в Італії республіки. Від 1852 р. перебував він в Англії і звідси кермував переворотами в своїй вітчизні.

⁴⁾ Foreign office — англійське міністерство заграничних справ.

слава білого царя, Миколи, що орудує всім світом і до всіх дібравсь, що в угорській пожезі (з р. 1848.) »угамував паливодів«, що змішав ся в гольтиньську справу (1848. р.) і довів ві до путя. Болить і се Пальмерстона, що цар Микола:

. . . . пишним мосціпанам
На карк шляхецкий наступив
І їх сеймове »nie pozwalam«
В Пелим¹⁾ погрить ся відпустив.

Тяжко Пальмерстонови і се перенести, що цар...

Русалимську справу
І грецкий люд в опеку взяв²⁾
І аж на Сир-Одарчин³⁾ к сплаву
Війска з арматами послав...

Бояв ся Пальмерстон, щоби Росія не влізла єму до Індії, тай призвав вас, Французів, на поміч султанови Абдулеви. А який з тої помочи вислід? Російські генерали, Бебутов і Андронніков, побили Абдуля на суші; адмірал, Нахімов, на морю. За поміч хотіли взяти Англичани Кандію. А Французам що дісталось?

. . . . В заробітку слава
Та на дорогу батіжок...
Батіг їм знадобиця й дома
Своїм гульвісам шкуру драть,

¹⁾ Пелим — місто в Сибіри

²⁾ В р. 1853 взяв цар в опіку Християн грецкого ісповідання в Палестині. Коли Порта відмовила жаданям царя, почалась війна між Росією і Туреччиною, в яку змішались против Росії Англія і Франція.

³⁾ Ріка Сир-Дарія в Турані.

Щоб бунтовать зійшла оскома
І Турком Москаля лякаты!

Поет певний сего, що Туркам втре цар Ми-
кола табаки і що Абдуль поставить могорич.¹⁾

З вершом »До химерних Пранців«²⁾ стоять
в тісній звязи ще три стихотвори Артемовского.
Два з них є панегіриками в честь російських
генералів за їх побіди в р. 1853. над турецкою
фльоотою і військами.

Перший панегірик присвячений Андроні-
кови і Нахімови. В нїм сьмісь Артемовский
в султана Абдуля, що надїяв ся розбити ро-
сійське військо, що лагодив на Воронцова аркан
в шовку, на яким тепер довго прийде ся висіти
Туркам. Андронікова і Нахімова звеличує поет
такою апострофою:

Сполать тобі
В Рускій землі,
Андронче козаче!
Ти бусурман
Змяв на гаман
Нехай Абдул скаче!

Сполать тобі
В Рускій землі
Нахименьку хвацький,
Що попалив
І потопив
Байдаки султаньскі!²⁾

1) Кіевс. Стар. з р. 1897. т. 56. стр. 496-500 і
Зоря з р. 1896. стр. 471-2.

2) Кіевская Старина з р. 1897. т. 56. стр. 491—2
Панегірик писаний по 18. падолиста 1853. Сполать — на
многі літа (*εις πολλά ετη*).

В другім панеґірику, висланім під адресою пані П. И. Л-вої, від котрої поет одержав першу вістку про побіду Бебутова над 36-тисячним турецьким війском під проводом Абді-паші в Азії, глузує Артемовский з польских охотників, що бороли ся в рядах турецької армії против Росії, а до султана кличе:

Як до Тебе, Меджіде,
 Отця звісточка прийде,
 Що наш бравий князь Бебут
 Дав Абді-паші капут,
 То не дмись вже мов той сич,
 А в сірка очий позич
 Та прийди і повини ся,
 Низько в ноги поклони ся,
 В церкві Богу помолись,
 Та не дуже то й скупись
 І на сповідь кинь гривняку,
 Щоб Бебут не втер ще маку,
 Побожись тай дай заріку,
 Що до смерти,
 Що до віку,
 Не зачепиш більш ніколи
 Білого царя Миколи¹⁾.

Так само сьміє ся Артемовский в третім верші з султана, що бажав перенести свій двір знамя і сорочку Магомета до Адріянополя, що надіяв ся на свої війська і на поміч Англичан та Французів:

Не допоможуть, султане,
 Пранці й Ягличванці,

¹⁾ Там же. стр. 493 4. Сей панеґірик писаний дня 12. грудня 1853.

Москаль свого дотягне
 Не в вечір, так в ранці!
 Так спи-ж дома, Меджіде,
 Ми буркать не будем,
 А як Москаль надійде
 Ми тогді й розбудим¹⁾.

Всі три наведені стихотвори під літературним оглядом рівнож дуже слабенькі. Разом з вершом »До хімерних Пранців« становлять они другу фазу в розвою державного патріотизму у Артемовського. Може бути, що на державний патріотизм в часі російсько-турецької війни, в сій другій фазі, вложив ся ентузіязм Артемовського для визволення Християн з під панованя Турків. На се вказував би уступ з панегірика, писаного в честь Бебутова:

Сьпівав я сором
 В ганьбу султанську,
 Стоптану силу
 Його поганську²⁾.

Своєю дорогою була ще й иньша причина сєго урядового патріотизму у Артемовського, про яку буде річ на другім місци. Колиж говоримо про першу фазу єго урядового патріотизму в сорокових роках і про єго ворожі виступи против Наполсона і Поляків, висловлені в поезиях »До Терешка« (1832. р.) і »Ой час нам Грицьку пошанувать ся« (1836. р.), то замітити мусимо, що сей обяв стрічаємо також у иньших письменни-

¹⁾ Там же стр. 495-6. Верш писаний 16. грудня 1853.

²⁾ Там же. стр. 493.

ків харківського круга, Основяненко, Метлиньско-го, Корсуна, а побіч них, спеціально в ворож-нечі против Поляків, і у інших, сучасних письменників-Українців, як прим. у Маркевича і Бодяньского.

Перейдемо їх по порядку.

Коли Артемовский апотеозував могутість російського царя, величав силу воєнну Росії і подвиги російських генералів, — Григорій Квітка Основяненко в своїм урядовім патріотизмі пішов ще дальше. Він ідеалізує систему правління російського царя. В очах Квітки цар — справдішнім батьком народу, а его володінє — найідеальнішим ельдорадом.

Описуючи голодовий рік і роздачі підмог між бідних людей в повісті: »Добре роби, добре буде!« Основяненко пише:

»А дати-ж стілько грошей, хто може, як не цар наш, государ премилосердний... і все то за тим і трата така, щоб бідний народ не страждав без хліба... От істинно отець ік своїм дітям! І хиба-ж тільки у нього і є, що ми? Еге! Слава, Тобі, Господи! є нашого народу чимало, а тож ще і російського і німецького і татарського і колмицького... і якого то народу нема! І усїж то ідуть під нашу державу, бо дуже хороше усїм жити! І усїж то наш милосердний цар об всіх убиваєтця і жалкує, як отець діточок своїх... Коли наш цар дозна, що одного братчика хто зобидить і не дадуть йому помічи, то десятьох начальників змінить;

а якби одна душа від недосмотру вмерла? Не знаю, щоб тут було! Подержи-ж його Господи, і з царіцею і на наш вік, і дітий і унуків наших, щоб і ті хвалили Бога за такого царя і встаючи і лягаючи, молили за нього Бога, як ми робимо¹⁾.

На иньшій місці читаємо: »Господь нас усіх по милосердию Своему не оставив і послав нам такого милосердного Царя, що й міри нема. Без його любови, хлопіт і старання об нас, щоб з нас було? Пропали-б ми усі...²⁾.

Від такого ідеального погляду на царя переходить поет до прози, нагадуючи українському народови, що цареві треба складати подушне, бо »без грошей не можна нічого зробити і Цареві нашому без казни не можна ні війська содержати і ніякого порядку дати. А казни багато потрачено у сей год, ні на когож більше, як на нас, по усім губерніям, де голод був; так і нам тепер треба, яко мога кинутись та заробляти, та подушне зносити, та недоїмку, на кому є, уплачувати; тогди і Цар нас пожалує і Господь помилує, і бачачи, що ми добрії і покірнії діти, не пошлеть нам більш ніякої такої біди і Царя нашого продержить на сім сьвітї, дла нашогож щастя, на многії літа!³⁾.

1) »Добре роби, добре буде!« апробоване цензурою дня 4. жовтня 1833 р. Порівнай: »Малоросійскія повѣсты«, розказання Грицькомъ Основяне, якомъ. Київъ-Харьковъ стр. 164.

2) Там же: стр. 175.

3) Там же. стр. 176.

Основяненко велить молити ся за царя: »Подержи-ж єго, Господи, у щастї і здоров'ї на сїм сьвітї і при нас, і при наших дїтях і унуках, що він нас у самую влюю годину не покинув і пропитав нас, як отець дїтий... Пошли, Господи милостивий! і Цареві нашому і Цариці усе, чого вони від Тебе желяють і що Ти знаєш, за їх добрість їм послати!«¹⁾.

Ті самі, повні одушевлення, похвали для царя, ті самі зазиви до молитви за царя, ті самі поклики до складання подушного висловив Основяненко також в своїх »Листах до Земляків«²⁾.

Зовсім природно, що і вороги, які посьміли непокоїти державу виідеалізованого царя, стають для Основяненка ненавистними. А ворогів сих бачить Основяненко в Наполеонї і Поляках.

В »Отечественныхъ Запискахъ« за рік 1843 (том 27.) напечатав Основяненко повість п. з. »1812-й годъ въ провинціи«. Який дух віє в сеї повісти, можемо мати понятє з листу Основяненка до редактора названого журналу, А. А. Кравського. Основяненко пише: »Єсть у меня статья подъ названіемъ »1812-й годъ въ провинціи«. Въ ней изложено все, начиная отъ первыхъ извѣстій о вторженіи непріятели, собранія ополченія, вѣстей о Смоленскѣ, Бородинской

¹⁾ Там же, стр. 178.

²⁾ Там же стр. 567 і дальші. Вперве напечатано їх в р. 1839.

битвѣ, занятія Москви, изгнаніи и истребленіи злодѣевъ...¹⁾).

Так само не щадить Квітка Поляків, а повстаню в р. 1831. присвячує він згадку в своїй повісти »Божі діти«. В згадці тій дише Основяненко ненавистию до Поляків, а тон, який пробиває ся з неї, свідчить наглядно, що великий талан письменника не йшов в парі з єго образованєм. На доказ сего досить навести такий зразок: »Як ось Ляхи, ні з чого більш, як з жиру, показали ся мов собаки, та з дуру, мов з печі, задумали відбивати ся. Треба дурнів провчити, ляпаса по морді дати, щоб не вередовали. От і послали против них, які були ближче, полки...²⁾).

У поета українських могил і степів, Амвросія Метлинського, відзиває ся рівнож, попри горячій любові до України і єї минувшини, струна урядового патріотизму. Поет співав:

Царство Білого Царя широко розлегло ся,
Од восходу до заходу сонця простягло ся:

¹⁾ Письма Гр. Ф. Квітки къ А. А. Краевскому. Кіевск. Страница р. 1893. Том. 43. стр. 379. Лист писаний дня 17. жовтня 1842 р.

²⁾ Малороссійскія повѣсти... стр. 491. »Божі діти« напечатано в р. 1840 в російскім перекладі. В письмі до А. А. Краевского з дня 28. грудня 1841 пише Основяненко про відносини України до Поляків в XVII віці: »Еще они, малороссіяне, судили да рядили, какъ бы отстать отъ нечистыхъ Ляховъ, къ кому бы выгодинѣ пристать, какъ предки наши не долго думавши, поднялись и пошли къ родному Батюшкѣ, Царю Русскому, сѣли по Украинѣ слободами (селеніями по границѣ) и давай отбивать ся отъ Татаръ и заслонять собою Россію«. Кіевская Страница 1893. том. 43. стр. 378.

Є там чимало місця для сили,
Місця чимало і для могили.¹⁾

Метлинський взиває Українців до вірної
служби цареві і до нищення ворогів російського
царства:

Нам, братця, нам, братця, під конем троцяти
Ворогів наших невірних проклятії кости...

Або в морі
На просторі
Цареві служити,
Славоньки собі шукати;
Ворога губити,
Та щоб наших було знати!²⁾

Метлинський йде так далеко, що в поезії
»Самотні сьпівці« взиває не лише російських
поетів, але навіть польських поетів-емігрантів,
щоби вертали до краю і засьпівали голосну
пісню:

Є в нас Віра, Цар і Мова,
І чимало нас Словен,
Все своє в нас... ну чого нам
Ще шукати в бусурмен?

Гей, ви злітайте ся хлопці сьпівці:
Голоснійше засьпіває стая!

Край не малий в нас, великий в нас Цар:
Щоб була-ж і пісня голосная.³⁾

Першому ворогови російської держави, На-
полсонови, і єго воєнній неудачі присьвячує Ме-

¹⁾ »Думки і пісні« Амврозія Могили (Харків 1839) стр. 101. »Пожар Москви«. Мое львівське виданє (1897) стр. 61.

²⁾ Там же. »До Вас!« стр. 41-3; львівське виданє стр. 36.

³⁾ Там же стр. 71-4; львівське виданє стр. 48-9.

тлинський поезию »Пожар Москви«. Є-се пересьпів стихотвора чеського поета Челяковського п. в. »Велика Панахида«. Поет каже, що недавно минув сей рік, як

Француз із Німцем побратав ся, край наш
[псував,
Вішав і різав людей, церкви обдирав.

Та відозвав ся цар, а зі всіх сторін »завдзичали кулі, засвистіли стріли і козацький, го-стрий спис в ребра ворогів поліз«. Вороги падали на землю і своєю кровю полоскали чужу землю.

І козаків із могили в час той викликали,
Щоби уставали на поміч — Москву ратували;
Знову чубатий на конику в полі гасав,
Москву сьвятую із під ворога визволяв.

Наших костий полягло тогді чимало. Не стало воску на сьвічки, щоби їх помянути. Так ми запалили одну, велику сьвічку, про яку ще сьвіт не чував — місто Москву:

Такую братам на поминки ми сьвічку
Для Бога спалили одну — невеличку;
Вона-ж нам од Бога купила ізбаву,
З нас тяжкую кару зняла:
Із рідного краю, мов зірка мітлюю,
Всю нечисть-чужину змела!¹⁾

З сего верша пробиває ся з одної сторони урядовий патріотизм поета і ненависть до Наполеона, з другої радість, що під Москвою ви-

¹⁾ Там же. стр. 101-104; львівське видане стр. 61-3. Оцінку сеї поезії гляди в моїй студії: Charakterystyka i geneza poetycznych utworów Ambrożego Metlińskiego, видане краківської академії наук. Kraków 1897. стр. 13-15.

ступали козацкі полки. Нема сумніву, що під Москвою полягло чимало українських костиї але в поезії Метлинського відзначити мусимо історичну неточність. Нам звісно, що в кінци червня 1812 р. видав цар на імя »малоросійського« генерал-губернатора, князя Я. И. Лобанова-Ростовського рескрипт, яким велено постаратись о безпроволочний набір козацких полків в чернігівській і полтавській губернії і висилку їх в Калугу і Тулу, з обітницею, що сей набір заступить »обыкновенный рекрутский наборъ, въ прочихъ губерніяхъ въ осени приготовляемый«. Князь Лобанов заняв ся сею справою, обіцяючи козакам за їх услуги увільнене від рекрутських наборів і утворенє окремого українського війська, »близко похожаго съ древнымъ состояніемъ малоросійскихъ воиновъ«. Козачі полки готовились до походу, але тяжке економічне положенє України, надмірні вимоги від населеня, а вкінци непорадність висших властей були причиною, що набір опізнив ся, а українське козацтво не взяло участи в війні против Наполеона.¹⁾

Другого ворога російської держави, Поляків, поет також не щадить,²⁾ хоть відносить ся до него обережнійше, чим Артемовский і Квітка.

¹⁾ Н. С. »Къ исторіи малоросійскихъ козаковъ въ концѣ XVIII. и въ началѣ XIX. вѣка«, Кіевск. Старица з р. 1897. том 57. стр. 473-6.

²⁾ В поезії »До Вас« пише Метлинский:

За білії руки панянок нам не водити
От по тому гладенькому ніби скло помостї...

Літературні замітки.

В тім хорі визначнійших письменників харківського круга не бракло також голосу одного з менших поетів, Олександра Корсуна. В царофільстві і в апотеозі Хмельницького зближався Корсун до Основ'яненка. Він пише:

»І я, і ви, і усі ми породились і повироста-
ли на Україні. Вона годувала нас діток своїх, —
і за те усі ми, скільки нас ні є, кохаємо і мов
рідную мати. Та тільки от-що: бачите, вона
мати, — стало бить жінка; а жіноче діло зві-
сно: що вона? Жінка, тай годі! — Деж таки
їй небожечці, хлопотать ся, та доглядати таких
хлопцюг, як ми. — Так бачите, треба ще нам
і батька; бо без батька й маленька сімя не по-
держить ся... Так, так-то, дякуйте Господу мило-
сердному, що Він не зоставив нас сирот-
тами, що Він дарував нам Рідного

Нам, братця, нам, братця, вже нам не ходити
Та до панів тих, до панів тих, великих у гості.

(Думки і пісні (Харків) стр. 41-3. льв. видане
стр. 36).

Під »панамі« розуміє поет Поляків. В »Підзе-
мній церкві« відзиває ся Метлинський:

Поки жили козак списи й шаблюки,
Не добував нічого даром Лях,
Вже зтерпів і козак чимало муки,
Вмірав на палях він і в кайданах,
Так і в чужій крові пополоскав він руки,
І попанував в лісах і по степах.

Там же стр. 60; льв. вид. 43.)

В поезії »Рідна мова« читаємо:

.... Обізвав ся батько рідний,
Що умер за козаків
Мов народ, учулось бідний
Застогнав із під Ляхів...

(Там же, львівське видане, стр. 71.)

Батька, Царя православного. Так, бачите: ми не сироти, у нас є неня, є й Батько. А була й нам лиха година!... Та ви-ж таки, ма-буте чули, як нівечив нас гаспідський Лях із своїм невірним королем: то був собі добрий тато!! — Ні, хлопці, ні: то не був нам рідний батько; бо деж таке видано, щоб у правовірних був батько католик?!... Спасибі Гетьману Хмельницькому, що добре нараєв дідам нашим; спасибі-ж і дідам, що послухали Гетьмана...¹⁾.

Про війни Наполеона спомянув поет в своїм, доволі удачним перекладі висше згаданої поезії Челяковского »Велика панихида«²⁾, а хоть в стихотворі чеського поета і в перекладі Корсуна бачимо сердечне співчутє для убитих з обох сторін, Росиян і Французів, то не підлежить сумнівови, що і Корсун, хочби з огляду на свій державний патріотизм, не інакше глядів на Наполеона, як дивились на него Артемовський, Основьяненко і Метлинський.

Так само не ріжнить ся Корсун в своїх поглядах на відносини України XIX. віку до Польоків. Між Україною а Польщею нема мира! Поет рад би, щоби козацтво XIX. віку так само боролось з Польщею, як козацтво XVII. віку. Про се свідчить нам его верш п. в. »Зрада«:

¹⁾ Корсун: »Сніп«, український новорочник. Харків 1841. в казці: »Від чого чапура живе біля моря і чому вона їсть жаб та гадюк«. стр. 210—12.

²⁾ Там же. стр. 224—4.

Дівчина хоче здержати у себе козака, бо на дворі метелиця. Ковак відповідає:

Ні! дівчино! — ні! не те!
 Хай воно собі мете,
 Хай собі шкварює!...
 Полічу до козаків,
 Та на гаспідских Ляхів...
 Се-ж їх не минує! --

Хоч дівчина втихомирює козака і толкує йому, що й без него «були Москалі й козаки» а они «попобють, тільки де Ляха знайдуть», козак від'їздить, бо «ізрадником я не був, що козак я не забув, як Самого Бога...»¹⁾

За борбою з Поляками тужить в р. 1830. в своїх «Українскихъ Мелодіяхъ», Українець, Микола Маркевич, присвячуючи польско-руским відносинам XVI і XVII віку три поезії: «Чигиринъ», «Гетьманство» и «Мѣдный Быкъ». Перші два важні для нас, бо в них находимо натяки на час, в яким жив Маркевич.

В «Чигирин-ї» оспівує поет козацтво:

Тамъ были козачьи въ лѣсахъ курени,
 В разсказахъ о битвахъ катились ихъ дни,
 Сверкали ихъ копья, ихъ сабли звучали,
 Костры по ночамъ у шатровъ ихъ пылали,
 Тамъ конь никогда не стоялъ безъ сѣдла
 Копытомъ рылъ землю и гривъ удила.
 Коль скоро Хмельницкій махнетъ булавою, —
 Полковники, выбѣгутъ, шумною толпою;
 Украина! свобода! онъ крикнетъ полкамъ, —
 И все понесетъся, и горе врагамъ!

¹⁾ Там же. стр. 222—3.

А нынѣ... кому мы готовимъ коней?
 Къ чему намъ козачки вскормили дѣтей?
 Не намъ табуны отпасли ся по волѣ:
 Ужь съ сыномъ козакъ не наѣздники въ полѣ!
 Часъ отъ часу гаснетъ въ Украинѣ любовь, —
 И стала какъ ледъ Запорожская кровь...¹⁾

Душу поэта проймасъ глубокий жаль, що ті
 часи козацкихъ воєн не вернуть ся. В »Геть-
 ма н ст в-і« читаємо:

Булава, бунчуки
 Не воскреснуть для насъ!
 Лишь поють старики,
 Какъ Хмельницкій погасъ:

Уж не будетъ, не будетъ въ Украинѣ Гетьмана!
 По лѣсамъ бунчуковъ, на конѣ, съ булавой,
 Не скакать ужъ ему предъ козацей толпой:
 Скоронили Украину мы въ гробѣ Богдана!

Усачи козаки
 Изъ дубовыхъ гробовъ
 Не сберутся въ полки,
 Не пойдутъ на враговъ.

Вы сокрылись, сокрылись, блаженные годы!
 Хоть пасется табунъ на зеленыхъ лугахъ,
 Запорожцы не скачутъ въ обширныхъ степахъ,
 И лишь память осталась бывалой свободы!

Ворогами України в XIX віці у поэта не
 кто иньшій, а Поляки:

Бандуристы поють
 О святой старинѣ;
 Но Поляковъ не бьютъ
 Козаки въ Чигринѣ

¹⁾ Украинскія Мелодіи. Сочиненіе Ник. Маркевича. Москва 1831. Цензура дозволила їх печатати дня 27. червня 1830. р. »Чигиринъ« поміщений на стор. 50-51.

И какъ первая капля съ небесъ дождевая,
 При началѣ дождя, заскользить по листамъ,
 Изъ очей старика по звѣнящимъ струнамъ,
 Задрожавши, слеза покатится сверкая...²⁾

Може й не надіяв ся Маркевич, коли писав сі поезиї, що небавом прикличе до життя Росія козацкі полки і поведе їх на поле бою против Поляків. Може і не думав поет, що для України вскорі блисне марна надія на утворенє окремого українського війська »близко похожаго зъ древнимъ состояніемъ малороссійскихъ воиновъ«.

Настав час польского повстаня. Цар Микола рад був єго чим скорше здавити, тому відніс ся дня 20 цвѣтня 1831. року до генерала-губернатора України, кн. Репніна, з запитанєм, чи не можна би утворити з українського козацтва, як се було в 1812 р., в можливо найкоротшій часі кілька полків і вислати їх на поле бою. Князь Репнін заняв ся сею справою з великою дбалостию, а про настрій, який викликав зазив царя між козацтвом і українскою шляхтою, подав Репнін цареви такі вісти:

»Вашего Императорскаго Величества призывомъ малороссійскихъ козаковъ къ вооруженію, для содѣйствія къ прекращенію мятежа неблагодарныхъ Поляковъ, оказываете имъ величайшіе довѣріе, коего драгоцѣнность они въ полной мѣрѣ восчувствуютъ. Народ сей, сохранивъ и доселѣ воинственный духъ предковъ своихъ, сохранилъ и древнюю ненависть къ Ля-

·) Там же. стр. 41-2.

хамъ, подъ коихъ игомъ стеналь край сей болѣе трехъ вѣковъ. Предки оставались непоколебимы въ Православіи, при всемъ усиліи введенія уніи и вѣрными Престолу, не смотря на ухищренія и прельщенія Виговскаго, Дорошенка и Мазепы. Таковыми будучи и потомки ихъ, нынѣ покоющіе ся подъ мощнымъ, правосуднымъ и отеческимъ скипетромъ Вашимъ, я смѣло ручаюсь, что малороссійскіе козаки съ радостью поставятъ изъ себя поборниковъ за престоль и отечество. Таковыя чувствованія одушевляють и дворянство здѣшнее....»

Небавом утворено з козацтва вісім полків легкої кавалерії, наділено козацтво деякими дрібними полекшами і обіцяно »по минованіи нужди въ служеніи сего войска, относительно людей, въ ономъ бывшихъ, сдѣлать особое распоряженіе«¹⁾.

Сам факт покликаня до життя козацких полків викликав між Українцями велике одушевленє. Свѣдком сего »Козацкая пѣсня«, уложена А. Боди-Варвинцем (Бодяньским) »по случаю возстановленія Малороссійскихъ козацких полковъ 6. мая 1831. года«, а напечатана в »Молв-і« за р. 1833. ч. 99. Бодяньскій кличе:

»Ой нуте, Брацця! Гей Братища!
Як мога, лусом, за списища.
Сїдлайте ковий вороних,
Як зміїв от лихих!

¹⁾ Н. С. »Къ Исторіи малороссійскихъ козаковъ...«
Кіевская Старина в р. 1897. том 59. стр. 115-117.

Швидчій одгострюйте шаблюки!
 По парі пістолетів в руки!
 Козацькі шапки на бакир!
 Вже годі кажний бути мугир!
 Нум боронити Україну,
 Як матір подобав сину!
 Скорій ходімо на Ляхів,
 Да станем бить з усіх шляхів!
 Ще не забули ми Богдана,
 Козацького свого гетьмана,
 Як з війском він їх тормошив,
 Як їх, де не піймав, душив...
 Дамо ся знать свою уроду,
 Всіх к чорту з мосту прямо в воду!«¹⁾

Та козацким полкам, подібно як в р. 1812. не судилось взяти участі в війні. Один з урядників канцелярії князя Репніна, Сердюков, подає про сю організацію козацтва і його дальшу долю в своїй автобіографії такі вісти: »В р. 1830 (читай: 1831) в часі польського повстання утворювано козацкі полки по маніфесті царя Миколи, на такій основі, як се було в 1812. році. Їм обіцяно по скінченю війни поворот домів, а тим, що поступили би в офіцери з »гражданскихъ чиновниковъ« — переіменованє в »военные чины«. В такій надії все закипіло і несповна в місяць виставили полтавска і чернігівска губернія вісім полків, кождий по тисяч лю-

¹⁾ »Козацкая пѣсня« писана в Переяславі дня 20. мая 1831 р. Єї перепечатав з »Молв-и« Вл. Каллашь в статіі »Къ исторіи малорусской литературы 20-хъ и 30-хъ годовъ XIX. в.« Кіевск. Старина з р. 1900. т. 69. стр. 149-159.

дий, а дворяни купили коний і зброю. Козаки йшли всі радо, поміж ними було багато таких, що оставили жінок, дїтий і досить значне майно. Полки пішли, станули на границях, а що війна скоро покінчилась, тому видано розпоряджене, щоби їх відослати домів. Здавсь, що при кінци 1831. року деякі з них вернулись вже в обійми родини¹⁾.

Надїї, які покладали Українці на утворенє постійних українських полків, не справили ся мимо незвичайно щирих заходів князя Репніна. Не помогли завірюваня кн. Репніна, висилані під адресою царя, що на случай утвореня українських полків стане »на стражѣ у Днѣпра противъ легковѣрія польскаго народъ воинственнѣй«, що »къ рядамъ побѣдоноснаго воинства Вашего присоединится значительный отрядъ вѣрныхъ и усердныхъ поборниковъ«. Не придали ся на нічо представлення Репніна, що козацтву в р. 1812. заподїяно тяжку кривду за їх услуги, несені охотно і в самопожертвованем

¹⁾ Н. С. »Къ исторіи малоросс. козаковъ..« Кіевск. Старина в р. 1897. том 59. стр. 118. Автор наведеної статії сумніває ся, чи вість подана Сердюковом, вірна. По нашій гадці, сумніватись нема потреби, тим більше що й Артемовский, чоловік, що жив в часі польского повстаня, стверджує вість Сердюкова, коли пише, що білий цар »звелів не некрута а козаків давать, тепер то будем Ляхів і Турків бити«, а вслїд за тим додає:

А тут до Репніна прибіг гонець на двір,
Та й каже: поминай тепер Ляхів, як звали!
Вже Хведорович наш в їх видавив ввесь жир,
Вже, каже, й могорич в Варшаві запивали.

(Свѣт в р. 1882. стр. 242.)

бо торжественної обітницї на утворенє постійних козацких полків тогдї не сповнено, »а послѣдовавшая вскорѣ потомъ отмѣна и обращеніє сихъ ревностныхъ воиновъ опять въ казенные поселяне и къ рекрутскому набору повергло въ унынїе всѣхъ козаковъ и внушило имъ недовѣрчивость, свойственну народу малообразованному¹⁾. Подібно, як по р. 1812. настали для козацтва дуже тяжкі часи. Рекрутскі набори не уставали, а козаків висилано на службу в кавказкі, лїнійні війська і полки. Головним противником заходів кн. Репнїна був тогдїшний голова »государственнаго совѣта и комитета министровъ« кн. Віктор Павлович Кочубей, що бояв ся опиря сепаратизма і вговорював безнастанно в царя Миколу конечність як найскоршої асиміляції українських козаків в прочим населенем краю²⁾. Інтриги против кн. Репнїна довели до того, що в р. 1834 дня 31. грудня назначено на єго місце генерал-губернатором графа Гурєва³⁾.

Та якби оно не було, то се не підлежить сумнівови, що надїя на утворенє постійних, козацких полків, віра, що цар і на будуче велить »не рекрута, а козаків давать«, була одною з головних причин сего урядового, російского патріотизму, що з такою силою відозвав ся в творах українських письменників і поміж українською су-

¹⁾ Н. С. »Къ ист. малор. козаковъ«. том 59. стр 121.

²⁾ Там же. стр. 129-131.

³⁾ Там же. стр. 349-50.

спільністю. Під впливом сеї надії віджила рівнож приспана, вікова ворожнеча між Україною і Польщею. Та були ще й інші причини сих обявів, про які станемо говорити в другій главі.

VI.

Для висвітлення дальшої причини, що звала грімкий хор урядового патріотизму між українськими письменниками, ми зневолені заглянути на хвилю до російської літератури. Для нас цікаво прослідити, які гадки викликали в російськiм письменстві дві важні події: війни Наполеона і польське повстанє, бо нема найменшого сумніву, що частина сих гадок не проминула безслідно для українських письменників. В тій цілі задержимо ся головнo при творах Пушкіна, бо ні один російський письменник не дав нам так точного перегляду почувань і гадок, що жили будьто між цілою російською суспільністю, будьто між її частиною, як Пушкін. Своєю дорогою для повнійшого вясненя річи, ми будемо покликуватись також на інших, сучасних російських поетів.

Дня 12. червня 1812 р. перейшли Французи через ріку Німан. Росія не була до війни готова. Цар Александер, що перебував тогді в Вільні, не хотів доводити до війни. Він бажав поєднатись з Наполеоном. В тій цілі вислав він до Наполеона генерал-ад'ютанта, Балашева, і через него годив ся на мир під услівем безпроволочного видаленя Французів з російських земель. Напо-

лзон на мир не пристав і чужоземні полки розлились по північно-західній часті Росії¹⁾.

Війна против гордого Наполсона, що бажав мати цілий сьвіт під своїми ногами і его неудача викликали між російскою суспільністю велике одушевленє. Чужинець посьмів черейти російську границу. Чужинця розбито. Тиртезм, що накликавав російські війська до борби против Наполсона, був Василь Жуковский. Він бере участь в війні против Французів і в таборі під Тарутином пише верш п. з.: »Пѣвецъ во станѣ русскихъ воиновъ«, а в нїм зрівнує російських жовнірів з старинними героями, співає пісню в честь своєї вітчизни, своїх рідних сторін, піль, рідного неба, рідних потоків, питаючи:

Что вашу прелесть замѣнитъ?
О родина святая!
Какое сердце не дрожитъ,
Тебя благословляя?

В наведенім верші згадує також Жуковский з сердечним співчутєм про рицарів, що впали на боввици в обороні вітчизни. Зовсім природно, що в часі війни очи Росії і російского поета звернені на російского царя. Жуковский кличе:

»Тебѣ, сей кубокъ, русскій Царь!
Цвѣти твоя держава;
Священный тронъ Твой намъ алтарь;
Предъ нимъ обѣтъ нашъ: слава!

¹⁾ »Къ исторіи малор. козаковъ«. Кіевск. Стар. в р. 1897. том 57. стр. 472.

Не измѣнимъ; мы отъ отцевъ
 Пріяли вѣрность съ кровью:
 О Царь, здѣсь сонмъ Твоихъ сыновъ,
 Къ Тебѣ горимъ любовью;
 Нашъ каждый ратникъ Славянинъ;
 Всѣ долгу здѣсь послушны;
 Бѣжитъ предатель сихъ дружинъ
 И чуждъ имъ малодушный¹⁾.

По розбитю Наполсона гомонить ся радість і одушевленє для царя не лише в творах Жуковського²⁾, але також у иньших російских письменників, Мерзлякова³⁾, Шаховського⁴⁾ і т. п., а побіч них в молодечих письмах ученика Царскосельского ліцея, Александра Пушкіна.

Проф. Третяк⁵⁾ зазначує справедливо, що ліцейні часи Пушкіна (1811—1817) були для Росії часами наперед тяжкої проби, опісля великих тріумфів. Сліди тих вражінь і чувств, як будили тріумфи російского оружя в душі Пушкіна, виступають в двох єго стихотворах: »Воспоминанія въ Царскомъ селѣ (1815)« і »На возвращеніе Государя Императора изъ Парижа въ 1815 году«.

В першім величає поет царицю Катерину і єї сподвижників, а дальше згадує про »бичь.

¹⁾ Стихотворенія В. Жуковскаго. СПб. 1835. томъ I. стр. 225-6.

²⁾ Порфирьевъ: »Исторія русской словесности«. Часть II. Отдѣлъ 3. Казань 1891. стр. 177.

³⁾ Там же. стр. 154.

⁴⁾ Там же. стр. 145,

⁵⁾ Порівнай студию: Józef Tretak: Miedziany Jeździec Puszkina. Studium polemiczne Kraków 1900. стр. 16-17.

вселенной«, Наполеона, про кров, що текла в Росії в часі его походу, про пожари, про одушевлене російських полків, що ішли на боввище в цїлю: »побідити, або впасти в розгарі війни за віру, за царя«. Поет кличе: »Радуй ся, мати городів Росії; Гляди на погибель чужинця!«, а про війська Наполеона відзиваєсь:

О вы, которыхъ трепетали,
Европы сильны племена,
О Галлы хищные! и вы въ могилы пали...

Царя, Александра зове поет »достойнымъ внукомъ« Катерини, причім додає:

О, если бъ Аполлонъ питовъ даръ чудесный
Влиялъ мнѣ нынѣ въ грудь! тобою восхищенъ,
На лирѣ бъ возгремѣлъ гармоніей небесной
И возсіялъ во тьмѣ временъ!
О скальдъ Россіи вдохновенный.¹⁾

Стихотвір сей, ради одушевлення, яке пробиває ся з него, єднав молоденькому поетови признанє російської суспільности.

В другім верши, писанім при кінци 1815 року, витає поет царя, що вернув з віденьського конгресу до Петербурга, величає его, бо він побідив вінчаного велита, благословить его за се, що дав Европі мир, зове его божеством Росії, жалує, що сам не міг боротись за царя, проливати кров за него і впасти на поли борби під покровом слави; він (поет), глядячи на полки, що йшли до бою, проводив їх лише розогненою душею²⁾.

¹⁾ Сочиненія А. С. Пушкина, въ одномъ томѣ. Стр. 468-72.

²⁾ Там же. стр. 474-6.

Подібно, як у Жуковського, сі оба стихотвори були відгомонам загального настрою в Росії.

Крім ентузіязму для Росії та царя, який в часі воєн Наполеона і після єго неудачі стрічаємо між цілою російською суспільністю і який відбив ся в творах російських письменників, а між ними Пушкіна, між частию російської суспільности бачимо небавом новий напрям. Війни Наполеона принесли також з собою нові ліберальні ідеї. Сими ідеями, що виявились в стремленю до свободи, перейняв ся дуже скоро Пушкін. Першим, що відкрив єму сей новий сьвіт, був, як здає ся, Чаадаєв ¹⁾).

Слїди сих нових ідей стрічаємо в поезиях Пушкіна, писаних вскорі після укінчення науки в Царскосельськїм ліцею. Перше місце займає тут верш »Къ портрету П. Я. Чаадаєва« (1817). Пушкін одушевляєєь Чаадаєвом, пишучи про него:

Всевышней волей небесъ
Окованный на службѣ царской —

¹⁾ Tretiak: »Miedziany Jeździec Puszkina«. стр. 17. Чаадаєв напечатав в »Телескопъ« за рік 1836 свій »Фільозофічний Лист«. В нїм посьмїв Чаадаєв, в часі найбільшої Миколаївської реакції в Росії, висказати голосно перед сьвітом пересьвідченє, що Росию може повести на дорогу правдивої просьвіти і злуки з культурою заходу лише католицизм. По напечатаню сеї статії замкнено Чаадаєва в домі божевільних, »Телескопъ« зборонено видавати, а редактора єго, Надеждїна, вислано на заточенє.

Онъ въ Римѣ былъ бы Брутъ, въ Афинахъ —
Периклесь,
А здѣсь онъ — офицеръ гусарскій ¹⁾).

Чаадаєви присвячує Пушкін в рік пізнійше другий стихотвір. З него дізнаєм ся, в якою нетерпеливістю ждав поет для себе і свого краю »вольности святой«, як радо віддав би він душу за свободу, як щиро він вірив, що в царскої самовласти не стане небавом сліду. Він писав:

Подъ гнетомъ власти роковой,
Нетерпѣливою душой
Отчизны внемлемъ призыванья,
Мы ждемъ, съ томленьемъ упованья,
Минуты вольности святой,
Какъ ждетъ любовникъ молодой,
Минуты сладкаго свиданья.
Пока свободою горимъ,
Пока сердца для чести живы,
Мой другъ, отчизнѣ посвятимъ
Души прекрасные порывы;
Товарищъ, вѣрь: взойдетъ она,
Заря плѣнительнаго счастья —
Россія вспрянетъ отъ сна,
И на обломкахъ самовластья
Напишетъ наши имена ²⁾).

Меньше більше в тім самім часі, хоть що правда вже по виступі Артемовского в єго знаменитою казкою »Пан та собака«, під впливом Чаадаєва і ліберальних ідей, що жили між російскою суспільністю, Пушкін творить свою

¹⁾ Сочиненія А. С. Пушкина. стр. 584.

²⁾ Собрание запрещенныхъ стихотвореній А. С. Пушкина. Лейпцигъ 1874. стр. 76. »Къ П. Я. Чаадаеву«.

»Деревню« (1819 р.), де в великою силою свого поетичного талану виступав в обороні нещасних кріпаків, описуючи живими красками їх злиденне житє:

»Но мысль ужасная здѣсь душу омрачаетъ:
Среди цвѣтущихъ нивъ и горъ
Другъ челоуѣчества печально замѣчаетъ
Вездѣ невѣжества губительный позоръ.

Не видя слезъ, не внемля стона,
На пагубу людей избранное судьбой,
Здѣсь барство дикое, безъ чувства, безъ закона
Присвоило себѣ насильственной лозой
И трудъ и собственность, и время земледѣльца.
Склонясь на чуждый плугъ, покорствуя бичамъ,
Здѣсь рабство тоще влачится по браздамъ
Неумолимаго владѣльца.

Здѣсь тягостный яремъ до гроба всѣ влекутъ;
Надеждъ и склонностей въ душѣ питать не
Здѣсь дѣвы юныя цвѣтуть [смѣя,
Для прихоти развратнаго влодѣя;

Опора милая старѣющихъ отцовъ,
Младые сыновья, товарищи трудовъ,
Изъ хижины родной идуть собою множить
Дворовыя толпы измученныхъ рабовъ.¹⁾

В сїм верші, який за старанем Чаадаєва мав дістатись до рук царя²⁾, вірить Пушкін, що на розказ царя щезне кріпацтво, а над єго вітчиною засяє чудова зоря свободи. Та мрії Пушкіна не сповнились і в р. 1820. пише він під впливом творів французского поета, Андрія Шенїє свій стихотвір п. з. »Вольность«, в яким поет жалусь, що куда не гляне »всюда бичі, всюда

¹⁾ Сочиненія П. С. Пушкіна. стр. 512-13.

²⁾ Третяк: »Miedziany Jeździec« стр. 18.

зеліза, закони соромно зломані і слези неволі
безсильні, всюда несправедлива власть а в згу-
щеній мраці пересудів всюда рабства грізний
еній і фатальна жажда слави ...

Г Лишь тамъ надъ царскою главою,
Неслышимо людей стеванье...

Поет кличе до царів:

Внемлите истинѣ цари!
Ни наказанья, ни награды,
Ни мракъ темницъ, ни алтары
Не вѣрныя для васъ ограды!
Склонитесь первые главою
Подъ сѣнь надежную закона —
И стануть стражею у трона
Народовъ: — вольность и покой.¹⁾

Се візванє має характер виключно полі-
тичний; се, чого поет сдомагає ся, єсть тілько
тим, чого жадала сучасна ліберальна пропаган-
да в Росії; конституції²⁾. Ся ода мала для по-
ета дуже тяжкі наслідки. Поета вислано на за-
точенє, в яким він перебув до року 1826. Та за-
точенє не зломило ліберальних пересвѣдчень
Пушкіна. Навіть в виду колишнього ворога Ро-
сії, Наполсона, що умер в році 1821. Пушкін
уміє бути великодушним і безпристрастним.
Поет пише на вість про смерть Наполсона:

Да будетъ омраченъ позоромъ
Тотъ малодушный, кто въ сей день
Безумнымъ возмутитъ укоромъ
Его развѣчанную тѣнь!

¹⁾ Собрание запрещенныхъ стихотвореній А С-
Пушкіна. стр. 20-23.

²⁾ Tretiak: »Miedziany Jeździec«. стр. 19.

Хвала!... Онъ Русскому народу
Высокій жребій указалъ,
И міру вѣчную свободу
Изъ мрака ссылки завѣщалъ¹⁾.

Проф. Третяк, що з немалим артизмом на-
черкнув нам психологічний стан Пушкіна від
ранних літ поета майже по кінець єго життя,
замічає удачно, що в р. 1823. пробиває ся з двох
поезій Пушкіна: »Телега жизни« і »Демонъ»
зневіра в єго недавно ним оспівувані ідеали,
з якої однак поет отрясає ся дуже скоро²⁾.

Задержав ся сатиричний вершик Пушкіна
п. з. »На воцареніє Александра І«, який
ради єго настрою віднесемо до часів організа-
ції заговору декабристів. В нїм глузус поет
з царя, що якийсь час був прихильний проголо-
шеню конституції в Росії. Пушкін пише:

Сказалъ деспотъ: »Мои сыны,
Законы будутъ вамъ даны;
Я возвращу вамъ дни златые
Благословенной старины!« —
И обновленная Россія
Надѣла съ выпушкой штаны...³⁾

Ідеалом Пушкіна є й на дальше француз-
кий поет, Шенїс. Пушкін одушевляє ся ним і

¹⁾ Сочиненія А. С. Пушкина. стр. 480-2 в верші:
»Наполеонъ«.

²⁾ Józef Tretiak »Ślady wpływu Mickiewicza na
Puszkiņa«. Kraków 1889 стр. 21. і дальші.

³⁾ Собрание запрещенныхъ стихотвореній А. С.
Пушкина. стр. 87.

складає верш п. з. »Андрей Шеньє« (1825. р.), в яким величає французского поета за се, що не піддавав ся розпуці, коли єго в часі французкої революції осуджено на смерть, а висьвівав у вязниці збірку величвих пісень в честь свободи. Шеньє, що має йти на лобне місце, звертає ся в поезії Пушкіна до провідника терористів Якобінів, Робеспіра, тими словами:

Пей нашу кровь, живи губя —
 Ты все пигмей, пигмей ничтожный.
 И часъ прійдетъ... и онъ ужъ недалекъ
 Падешъ, тиранъ!...¹⁾

¹⁾ Там же. стр. 12. П^о оф. Третяк думає, що під тираном треба розуміти иншого провідника Якобінів, Івана, Павла Марата. (Miedziany Jeździes стр. 28.) З сею гадкою згодитись не можна. Андрія Шеньє страчено дня 25. липня 1794 року. Робеспірови віддано голову в три дни пізнійше (28. липня.) Пушкіна слова: И часъ прійдетъ... и онъ ужъ недалекъ.. падешъ, тиранъ.. вказують, що поет розумів тут Робеспіра. Про Марата сих слів Пушкін писати не міг, бо Марата убито на рік перед смертю Шеньє (13. липня 1793. р.), а крім того сам Пушкін згадує в названій поезії про Марата, яко небіщика, убитого кинжалом »дѣви Эвмениды«. Під »дѣвою Эвменидою« розумів Пушкін Шарлоту Corday, ур. в р. 1769. Она хотіла освободити свою вітчину від тероризму, тому рішилась убити Робеспіра або Марата. Вибрала послідного, бо він в своїм »Ami de peuple« заповів, що для скріплення републики треба віддати під топір ката ще двіста тисяч годов. Она пішла до Марата саме тоді, коли він був в купели. Під повором, що хоче донести єму про мнимий заговор в Касні, дісталась до него і пробила єго ножем в хвилі, коли він списував прізвища заговорщиків. Єї увязнено. В часі процесу виявила она не-

Лучилось так, що небавом по написаню поезії «Андрей Шенье», цар Александер I умер нагло в Таганрозі. Пушкін вважав свій зворот про недалеку кінчину тирана пророцтвом для кінчини царя, вказуючи на се виразно в листі до Плетнева¹⁾. В иньшій листі до Жуковського пише Пушкін про смерть царя: «Говорять, ты написалъ стихи на смерть Александра. Предметъ богатый! Но въ теченіе десяти лѣтъ его царствованія лира твоя молчала. Это лучший упрекъ ему. Никто болѣе тебя не имѣетъ права сказать: гласъ лиры — гласъ народа; слѣдственно, я не совѣмъ былъ виноватъ, подсвистывая ему до самого гроба»²⁾. Нема найменшого сумніву, що з тих слів поета пробивала ся неохота до царя за се, що цар не хотів дозволити ему вернути з вигнання, а Пушкін так дуже бажав утечи з Росії за границю³⁾. Свою неохоту до царя Александра висказав також поет в двоверші п. з. «Къ памятнику Александра I»:

Всю жизнь провелъ въ дорогѣ
И умеръ въ Таганрогѣ...⁴⁾

звичайну постійність характеру. Она закінчила жите на гільотині дня 17. липня 1793 р. В часі єї страчення крикнув один з послів, Адам Люкс: «Дивіть ся, она більша від Брута!», за що его рівнож покарано смертию.

¹⁾ Tretiak: «Miedziany Jeździec». стр. 30.

²⁾ Сочиненія А. С. Пушкина стр. 1525,

³⁾ Tretiak: «Miedziany Jeździec». стр. 29.

⁴⁾ Собрание запрещенныхъ стихотвореній А. С. Пушкина. стр. 72.

Невдоволенє з державного устрою в Росії завело поета між декабристів. На вість про вибух заговору, Пушкін збирає ся в дорогу до Петербурга, щоби взяти в нїм участь. Заяць перебіг єму дорогу. Під впливом по часті пересуду, а ще більше під впливом розваги поет вертає домів і в сей спосіб оминає судьбу иньших декабристів, з котрих пятох повішено, а 120 післано в Сибір¹⁾.

¹⁾ Декабристами прозвано учасників сего заговору, що вибух в декабрі 1825 р. поміж частию російських офіцирів і мав на ціли при нагоді зміни престола в Росії, довести до перевороту в державі. Через довгий побут російських офіцирів в Німеччині і Франції підчас воєн Наполеона і трілітну облогу Франції проявляло ся між офіцирами гвардії невдоволенє з домашних відносин. Переміна сих відносин була цілюю декабристів. Члени заговору ділились на дві групи: північну (в Петербурзі) і полудневу (в Київі). На чолі першої стояв нездарний князь Трубецький, на чолі другої меткий полковник, Павло Пестель. Послїдний обробив навіть для Росії начерк конституції, беручи на взір відносини в Швайцарії і північній Америці. Переведенє такого пляну могло настати доперва після паденя царскої власти. В тій ціли рішено убити царя Александра в часі перегляду війск, що мав відбути ся на Україні в маю 1826 р. Несподівана смерть Александра I. (1. грудня 1825 р.) застала декабристів неприготованих. Щоби не допустити до усталеня нового царского ряду, декабристи вихіснували сю обставину, що нарід не знав нічого про резигнацію з престола вел. кн. Константина, тодішного губернатора Польщі, оголосили послїдного наслїдником престола, називаючи другого брата пок. царя Александра I., Миколу, узурпатором. Під позором, що боронять прав першого, заговорщики піднесли повстанє війск в Петербурзі против ново-

Тяжка кара, яку потерпіли декабристи, вивчала в душі Пушкіна страшне пригнетенє, великий біль, бо Пушкін вірив в царську ласку¹). Ся віра завела єго. Висловом сего тяжкого болю був поміж иньшим верш Пушкіна: »Николаю І«, (1826. р.), де поет пише:

Едва царемъ онъ сталъ —
И разомъ начудесилъ:
Сто двадцать челоувѣкъ тотчасъ въ Сибирь по-
Да пятерыхъ повѣсилъ²). [слалъ,

Небавом дозволено Пушкінови вернути з заточеня до Петербурга, а сам цар обіймає цензуру над єго поезіями. Оточений царскою ласкою творить Пушкін свої »Стансы«, де величає Петра Великого і годить ся з судьбою декабристів, однак в р. 1827. пише верш: Вѣ Сибирь, посвячений декабристам зісланим на Сибір. В нїм взиває поет заточників, щоби в глубині сибірских копалель не упадали на дусі, бо стремленє їх високих дум не піде не марне. Нехай кріплять ся надїєю, що прийде пора, коли

Любовъ и дружество до васъ
Дойдутъ сквозь мрачные затворы,
Какъ въ ваши каторжныя норы
Доходитъ мой свободный гласъ.

го царя Миколи (14. грудна 1825 р.). Повстанє придушено. Рівночасно згнетено заговір на Україні. Поет Рилєв, полковники: Пестель і Муравєв Апостол найшли смерть на шибениці дня 20, липня 1826 р.

¹) Третіак: »Miedziany Jeździec« стр. 24-5.

²) Собрание запрещенныхъ стихотворений А. С. Пушкина стр. 99-100.

Оконы тяжкія падуть,
 Темниці рухнуть — и свобода
 Васъ приметъ радостно у входа —
 И братья мечъ вамъ отдадутъ¹⁾.

Та вскорі надійшли літа, в яких роля Пушкіна змінила ся. Настав рік 1830. Дня 29 падолиста вибухло в Варшаві повстанє, викликане по части природними стремленнями Поляків до відзискання своєї вітчизни, а ще в більшій мірі визиваючою, лишеною всякої системи управою Польщі з сторони Росії¹⁾. В борбі против Поляків Росії довгий час не вело ся мимо переваги оружных сил.

¹⁾ Запрещенныя стихотворенія А. С. Пушкина а. стр. 30. Порівнай: Tretiak: »Ślady wpływu Mickiewicza na poezję Puszkina«. стр. 22.

²⁾ Порівнай: Записки Н. В. Берга о польскихъ заговорахъ и возстаніяхъ 1831-1869. Познань 1883. стр. 1-4. Бергъ пише поміж иньшим: »Съ тѣхъ поръ, какъ мы управляемъ извѣстною частью Польщи, произошло нѣсколько заговоровъ и возстаній. Причина этому отчасти — естественное стремленіе заговорщиковъ къ самому важному пункту, къ ядру польскаго политическаго міра нашихъ временъ: поднять Царство и Варшаву, это значитъ сдѣлать по крайней мѣрѣ половину дѣла. Съ другой стороны, мы сами способствовали тому, чтобы заговоры приисходили болѣе всего у насъ, сами открывали имъ широкую дорогу беспорядочнымъ управленіемъ края, этими вѣчными переходами отъ крайней строгости къ крайней слабости, совершеннымъ отсутвіемъ правильной системы управленія, необыкновеннымъ умѣньемъ раздражать всѣхъ и каждого безъ всякаго змысла постоянно, такъ сказать ни съ того, ни зъ сего.... Найболѣе небрежное и хаотическое управленіе Польщею было

Від пів року вже, пише проф. Третяк, лила ся кров на польській землі, від пів року приглядала ся Европа борбі, яку ведено над Вислою. А мав тогді російський ряд ще иньші журби. Холера появилась поновно в державі, а незвичайна смертність викликувала серед темного люду та війська, дикі підозрїня і сцени убийчих нападів; нищено шпиталї, убивано лікарів а сам цар Микола, якому в рішучих хвилях не бракувало відваги, мусїв своїм голосом усмиряти роз'юшені товпи. На Заході збирала ся хмара ненависти против Росїї; блискало і греміло в парламентах та заносило ся на європейску війну. Ніколи голос ліри Пушкіна, що так сильно відділював на серця Росиян, не набирав тільки цїни в очах ряду, як в сїй хвилі. Цар взивав Пушкіна, щоби вступив в рядову службу. Поет слухав сего голосу, а плодом повднання між рядом і поетом, сьвідком сучасного настрою поета були два єго верші: »Клеветникамъ Росїи« і »Годовщина Бородино«, які враз

при Намѣстникѣ Великому князѣ Константинѣ Павловичѣ. Что ни шагъ, то противурѣчіе. Съ одной стороны либеральная конституція, свое войско, до нѣкоторой степени habeas corpus, — съ другой: самый грубый деспотическій произволь, поминутное оскорбленіе офицеровъ площадными ругательствами въ виду войскъ и народа на Саксонской площади, и легіоны неловкихъ шпионовъ, дразнившихъ только спокойную половину населенія и не видавшихъ того, что нужно было видѣть. При государѣ Николаѣ Павловичѣ безпорядки въ правленіи Польщей дошли до самыхъ послѣднихъ предѣловъ. Врывъ долженъ бытъ совершить ся«.

з поезією Жуковського »Русская слава« видано в р. 1831. п. в. »На взятіє Варшавы«. В першій поезії кличе Пушкін до дневникарів і політичних бесідників Заходу, що брали в оборону польську справу і накликували Европу до війни з Росією, щоби не мішали ся до родинного спору між »кичливымъ (чванливим) ляхомъ« а »вѣрнымъ россом«, до спору о се, »славянскіє-ль ручьи сольются въ русскомъ морѣ, оно-ль изсякнетъ«, бо спору сего они не розуміють. Нерозважно подобає ся їм відвага відчайної боротьби і ненавидять Росію, але за що? Чи за се, що она на розвалинах спаленої Москви окупила свободу Европи, вї честь і мир? Вкінці нехай спробують сповнити свої грозьби, нехай вишлють своїх синів до Росії, а побачуть, як могуче слово російського царя, як діла Росія стане против них до бою і приготує їм гроби посеред давнїйших, для них не чужих гробів«. В другій поезії, писаній на вість про взятє Варшави, Пушкін звертає ся також против »клеветників« Росії, сьміє ся з їх грозьби і плянів поладнання польської справи, однак не щадить також Поляків, зове їх чванливими а Польщу порівнує з утікаючим полком, що свій кровавий стяг кидає на землю ²⁾).

Коли порівнаємо давнїйші поезії Пушкіна, з яких широкою струєю лила ся любов до свободи всіх народів, без виїмки, з яких гомонів різкий протест против самоволї і деспотизму,

¹⁾ Tretiak: Slady wpływu Mickiewicza... стр. 23. и Сочиненія А. С. Пушкіна. стр. 496-8.

з що й но наведеними вершами, то мусимо згодитись з гадкою проф. Третяка, що з них вісшовівістичний дух. »Поет, співак свободи, лише сей учений, величаючи тріумф оружя свого народа, не питає, по котрій стороні справедливість, не дбає про те, що сей тріумф є тріумфом деспотизму над свободою і щоби приподобатись цареві, від котрого надівсь ласки для себе і ліберальних полекш для народа, апотеозує багнет російского жовніра, не вважаючи на те, що сей багнет стоїть в рівній мірі на сторожі в ярмо закованих народів, як і на сторожі деспотичного ладу в Росії.¹⁾

Сей самий шовівістичний дух лє ся з поезії Жуковского »Руская слава«. Поет оспівує славу оружя свого народа, заявляючи, що Росія виходила з кожного бою побідносно. »... З Заходу, пише поет, прийшов Батий (Наполеон) і тьми народів перервали російську границу, треба було станути в обороні рідних піль; і дійшли до нас слова царя і Росія станула стіною для трону... і запалено Москву і нема слідів Наполеона». А дальше читаємо:

Знамена развернулъ мятежь:
Нашъ позвалъ Ляхъ на пиръ кровавый;
Но праздникъ данъ на полѣ славы,
Гдѣ слѣдъ нашъ памятенъ и свѣжь...
И гости пира были тѣ-жь;
И та-жь была судьба Варшавы.²⁾

¹⁾ Третяк: Оп. cit. стр. 24.

²⁾ Стихотворенія В. Жуковскаго. Т. I. стр. 272.

Справедливо зазначує проф. Третяк, говорячи про поезію Пушкіна, що тяжко домагаться від російського поета, щоби на польське повстанє глядів очима польського поета; легко зрозуміти, що тяжко було би поетови тішитись з неповодження російського оружя та що боротьба національного самолюбства з почутєм справедливости могла вводити єго душу в прикре положенє. Але тільки привнайменьше можна було жадати від Пушкіна, найбільшого поета свого народа, щоби удержав ся на тій висоті, в якій гляділи на повстанє в р. 1831. значно меньші поети, як Тютчев, як Хомяков, що проклинав братоубийчий бій і отрую ненависти, що пливе з національних традицій; щоби умів пошанувати нещастє побідженого оружною перевагою народа і бодай тільки заховав достоїнства в сій справі, кілька домагала ся від него ліберальнїша часть російської суспільности, якій єго вершні «Клеветникам Росіи» і «Годовщина Бородино» видались, по словам кн. Вяземского, «повзанєм в лірою в руці». ¹⁾

Те саме можемо сказати і про поезію Жуковського.

Між гадками, висловленими в поезії Пушкіна і Жуковського з одної, а в творах письменників харківського круга з другої сторони, заходить видне спорідненє. Російські поети осуджують Наполеона і ударяють в струну урядового патріотизму, викликаного загальним настроєм між російською суспільностію, — українські пи-

¹⁾ Tretiak: Ślady wpływu Mickiewicza... str. 43.

сьменники йдуть слідом за ними. Пушкін і Жуковський виступають против Поляків, хоть не вся російська суспільність приплескувала їх нетерпимости і злученій з нею апотеозі могутости російського царя, а подібні голоси, хоть не в порівнянню більше завзяті та їдкі а під оглядом урядового патріотизму ще більше виразні відзивають ся в творах харківських письменників.

Річ певна, що польско-руські відносини давнійших віків не були такі, щоби ними могли українські письменники одушевлятися; і се для нас зрозуміле, що при відбудованю Польщі, яку мало на меті польське повстанє, входило в гру територіяльне питанє, а ся обставина могла Українців ввести в трудне положенє; ясне вкінци для нас, що надія на утворенє українських козацких полків збудила на ново давню ворожнечу між двома, протягом віків злученими народами, — однак мимо всего того ми не о багато лекше осудимо українських письменників, як осудили Пушкіна і Жуковского. Лекше хіба тому, що сей урядовий патріотизм і виступи против Поляків після їх неудачного повстаня були вже по части впливом вражіня, визваного творами Пушкіна і Жуковского. Письменники харківського круга не відчули сих гарних стремлень до політичної сбвободи, які від часів воєн Наполеона находимо між частию російської суспільности і яких відгомоном були наведені нами ліберальні поезії Пушкіна. А з поміж сего хору харківських письменників не дасть ся ніяким чином виправдати голос Артемовского, що посуває ся до нелюдности, коли тїшить ся, що цар Микола

..... пишним мосціпанам
 На карк шляхецкий наступив
 І їх сеймове »nie rozwalam«
 В Пелим погрить ся відпустив...¹⁾

¹⁾ »До Хімерних Пранців« (1853 р.). Зоря з р. 1896 стр. 472. і Київск. Стар. з р. 1897. том 56. стр. 472. Для більшої повноти додамо, що проф. Драгоманов наводить одну українську пісню против польского повстаня з р. 1831. (»Нові українські пісні про громадські справи«. стр. 39.) Про вражіня, які викликувало польске повстанє між Русинами в Галичині, гляди цінну студию Заневича (Ост. Терлецького) п. з. »Літературні стремління галицких Русинів від 1772 до 1872.« в Жит-ю і Слов-і« том II. стр. 429 і дальші Дуже цікаві вісти про антипольські пісні, які по р. 1831. можна було почути в Галичині, подав др. Коцовский в Зорі за р. 1885 в статті: »Літературна хроніка« стр. 191. Панеїрик в честь Паскевича, уложений против Поляків в р. 1832. пізнішим митрополитом Сп. Литвиновичем, в яким автор висказує гидку, майже дику радість над згубою Поляків, напечатав др. Франко в »Жит-ю і Слов-і« том III. стр. 113. Верш сей дуже подібний в гадках до висше наведеного верша Артемовского. Порівнаймо закінчене, звернене до Поляків:

Więc znay: twój kraj
 Zdrada okropną znękaną
 Przyjdzie pod wszech Rossii pany!
 A próżny plan w zapale dan
 Ochłodzi Sibir w czas.

Paszkievicz niech żyje!
 Na zgubę — na czyie?
 Lachów, Lachów, Lachów, Lachów!
 Hop, hop! Hop, hop! Hop!

Міг би хто сказати, що наруга, яку потернів від Поляків батько Артемовского в р. 1789 (его бито різками, доки не занімів — пор. Сьвіт з р. 1832 стр. 239—40) настроїла сина ворожо против Поляків. Та сим поганим вчинком Поляків не дасть ся виправдати ще більше погана радість поета.

Коли читаємо в творах українських письменників сї заяви урядового патріотизму, то на нашу гадку насуває ся ще одно питанє. Ми чули вже, що в р. 1834., з уступленєм князя Репніна, убито гадку реституції українських, козацких полків. Кождий думав би, що урядовий патріотизм українських письменників після сих заведених надій раз на все умовкне. Тимчасом ще сильнійше як на початку відозвав ся він при кінци четвертого десятка XIX. віку. Основяненко і Корсун величають царя батьком України. Що викликало сю прояву?

По нашій гадці, визвали сї полекші для українського письменства з сторони російского правительства, а дальше й факт, що Росія признала офіціяльно самостійність української мови, печатаючи в р. 1838 в «Журнал-ї министерства народного просвѣщенія» (том 17 і 18) переклад статії перемиского, а опісля львівского крилошанина, Ів. Могильницького «Rozprawa o ruskim języku» п. з. «О русскомъ языкѣ» а дальше студию Михайла Максимовича п. з. «Критико-историческое изслѣдованіе о русскомъ языкѣ», де висказано рішучо гадки про відрубність української мови від польської і російської.¹⁾

¹⁾ В подіях тих добачуємо мотиви чисто політичного змісту. По польскім повстаню висунено Україну против Польщі. Вносимо се з факту, що в друге признано нашу мову самостійною в р. 1859. знов перед польским повстанєм. Тоді напечатано в «Журн. мин. народн. просв.» статію Лавровского про самостійність української мови. Статія Лавровского лежала в редакції чотири роки, заки сї напечатано. Про се дізнаємо ся в листу Лавровского до Погодина, напечатаного

Се була трета причина, що спонукала українських письменників до заманіфестованя свого урядового патріотизму.

В посланю до Терешка (1832. р.) і в «Ой час нам Грицьку пошанувать ся (1832. р.) Артемовского, що перший з харківських письменників висьпівав сю пісню, бачимо виразні сліди і надії на утворенє козацких полків і впливу російського письменства¹⁾. Річ певна, що й полекші признані для українського письменства після 1830. року, могли бути товчком до уложеня сих поезий.

Але вже в тій першій фазі єго урядового патріотизму можемо підозрівати ще й иньшу, чисто личну причину. Кониський розказує нам, що в часі польского повстаня якийсь уряд-в петербурскій «О снові» за рік 1861. (Августъ стр. 15.). З заграниці пише Л. до Погодина: «Я указалъ вамъ тогда на статью, посланную въ концѣ 1855 года въ Петербургъ. Вотъ слова мои въ письмѣ къ Вамъ: «Эта статья еще въ ноябрѣ прошлаго года была отправлена въ редакцію Журн. мин. нар. просв.; быть можетъ она уже и отпечатана, быть можетъ вы ее уже и пробѣжали, но какъ я ничего этого не знаю, то и считаю долгомъ написать изъ нея нѣсколько строкъ заключенія. Не моя вина, что мои замѣтки о малорусскомъ нарѣчїи появились въ печати только черезъ четыре года въ половинѣ 1859 года». Видно, що офіційна Росія довго призадумувала ся, що в статію Лавр. зробити.

¹⁾ Артемовский тїшить ся надїєю, що цар велить «не некрута а козаків давать», дальше згадує він, що після польского повстаня «уже й могорич в Варшаві запивали (порівнай Жуковского «Руская слава»: и гости пира были тѣ-жъ...». Як Жуковский, так і Арт. неприхильно характеризує Наполеона.

ник, Черняєв зробив донос, що в Харкові завелась потайна, революційна громада і що на чолі її стоїть трюмвірат: проф. Артемовський, ректор університету Кроненберг і проф. ун. Куницький. За тим доносом пішла трусениця; трусили і в квартирах і в університеті, ба й на улиці супротив домів, де жили ті три мужі, зривали дошки на пішоходах і глядали слідів »заговору й революції«. Однак мимо острої трусениці не найдено нічого. Коли цар Микола прибув до Харкова, позвав до себе Артемовського і сказав до него: »Тебя, кажется, немножко беспокоили?« Опісля повіз его в тюрму, де вже сидів Черняєв за свій поганий донос. Вказуючи на Черняєва, цар озвав ся до Артемовського: »Тебя беспокоили по милости этого негодяя...«¹⁾.

Кожний признає, що така подія, яка була в силі раз на все зломити житє і будучність Артемовського, могла викликати в его душі незатерте вражінє і глибоку вдячність для царя, а вислідом їх міг бути сей урядовий патріотизм, який бачимо в названих поезиях. І колиб ми може не були в проможности виправдати поета в цілости за сю струну, то принайменше не могли би на него за се кинути каменем, без ніяких застережень.

Але ми зневолені рішучо осудити Артемовського за другу фазу его урядового патріотизму, яка виступає дуже ярко в его пое-

¹⁾ Кониський: Відчити з історії русько-укр. письменства XIX в. (Сьвіт в р. 1882. стр. 241. і Огоневский: »Ист. лит. рус.« Ч. II. (1). стр. 212.)

зиях, почавши від р. 1853. Українському поетови не вільно було апотеозувати російського царя в тім часі, коли Шевченко, Костомаров, Куліш та інші українські письменники, чи то в салдатских шинелях, чи на засланю зі скованими устами і руками терпіли свою нічим не провинену кару¹⁾ в часі, коли духове життя України було тяжко приголомшене і згнетене Миколаївською реакцією.

Мотиви сего патріотизму в другій фазі єго розвою були чисто личного змісту. Про се дізнаємо ся з поезий Артемовского. Поет маніфестує свій патріотизм під впливом факту, що цар наділив єго орденом св. Станіслава. Як тішив ся поет надією, що одержить ордер і самим орденом, про се свідчать нам єго імпровізації. Так в одній з них, писаній дня 20. червня 1851. р. під адресою Андр. Андр. Вагнера, читаємо:

Ой, щоб Вас! Ей, Андрію!

Сказав би щось, — та не посьмію...

Та вже-ж побачимо, яку там цяцю,

Ви привезли за сю нам працю?²⁾

Артемовский нетерпеливий, коли в девять день пізнійше (29 червня 1851. р.) пригадуєсь знов Вагнерови:

Андрію! Андрію!

Розмірковать не вмію,

¹⁾ Порівнай: Дашкевича: >Отзывъ...< стр. 236 і дальші, де подані дуже прихильні голоси сучасних російских учених про ціли кирило-методіївского братства.

²⁾ Киевская Старина з р. 1897. том 56, стр. 477.

Чи ждять його?
 Сам тямиш — от того,
 Що стрічки через плечи.¹⁾

В півроку пізнійше потїшає ся Гулак, що вже »пішла слава про Станїслава«. На вістку що ордер єму признаний, поет двічі справляє благодарственні молебени (8 і 16 січня 1852 р.), опісля непокоїть ся, що присилка ордеру опізняє ся. Поетови здаєсь, що місто зьвізди прийдуть скорше для него »гвіздки«, щоб »забить домовину«. Свою времїяду, уложену в імпровізації, шле Артемовский Льонгінови, а в листі до Ваґнера пише: »Вотъ уже минуло 24 дня съ тѣхъ поръ, какъ грамота подписана, а св. Станислава нѣтъ, какъ нѣтъ. Это необъяснимо! Непостижимо.«²⁾ Всю вину, що ордер не приходить, складає Артемовский на »залїзну дорогу«, постровну »сучими Нїмцями«, що йде »без волів і без коняки«, бо »сами чортяки ридван підганяють«. За ордером тужить Гулак мов та дитина, коли пише:

Колиб швидче вже от тая
 Зьвіздочка засяла,
 От тогдї-б то болїсть злая
 Камнем в серця спала.³⁾

Ордер прийшов. Гулак тішить ся (дня 13. лютого 1852 р.), бо »гарна та галка біла, що до

¹⁾ Там же. стр. 479.

²⁾ Там же. стр. 483.

³⁾ Там же. стр. 482. в імпровізації: »Сьвітить місяць у віконце«.

Петра прилетіла«, бо поетови вже нічим журитись, бо вже всего діпняв, чого бажав. Свою радість виявляє поет в імпровізації, зверненій чи то до царя, чи до вго секретаря, Льонгінова:

Чого бажав, усе ти дав:
На пів віку стане;
Аби лишень ти вікував
О, мій любий пане!

Через плечі почепив ти
Стрічку червоненьку,
А над серцем пришпилив ти
Зьвіздочку ясеньку;

І на radoщах серденько
Під зьвіздою бецця —
Що аж стрічка та частенько
На грудях трясецця!

Артемовский тішить ся надією на новий, обіцяний ордер,¹⁾ то знов нарікає, що вже далась єму »в знаки та галка біла«, бо до ордеру мусить він щодня голитись, а свої жалї на сю тяжку працю кінчить таким вершом, писаним до Льонгінова:

Тільки не лайсь —
Та не знущайсь,
Бо кепска вийде справа,
Як зашморгнуць
Тай почіплюсь
На стріці Станіслава.²⁾

Ми нарочно навели виїмки з сих імпрові-

¹⁾ Там же. стр. 489.

²⁾ Там же. в верші: »Ну вже таки далась в знаки«.

заций Гулака, щоби мати погляд, чим одушевляв ся під старість колишній оборонець свободи кріпаків, щоби ствердити, як справедливо оцінював Артемовского російський письменник де-Пуле, що видів в нїм офіціяльну фігуру, чоловіка, який в професурі 'добачав >карьеру къ отличіямъ и почестямъ«, що навіть на лекції приходив >весь увѣщенный орденами и сіяюцій перстнями«. ¹⁾

Як плазив ся Артемовский перед могутістю царя, або й цариці, ²⁾ так падав він також ниць перед его секретарем, Льонгіновом, котрого зве своїм ангелом-хранителем (mon ange tuteur) ³⁾, або про котрого пише в листі до Баргнера: >Mettez moi (швырните меня) aut pieds de son Excellence, notre ange tuteur« ⁴⁾.

¹⁾ Против погляду де-Пуле полемізував неоправдано проф. Огоновский: Op. cit. II. (2.) стр. 212-13.

²⁾ Відбуваючи послідній іспит в полтавскім, жіночій інституті, поет складає верш, в яким питає про інститутки:

Хто-ж їх мати? Хто родина
Об їх печалища?
Їх родина — Україна,
А ненька — цариця.

(Кіевск. Стар. з р. 1897. т. 56. стр. 501.).

³⁾ Тамже. стр. 483.

⁴⁾ Тамже. стр. 479. До особи Льонгінова вжуть (ся ще деякі імпровізації Артемовского: В одній з них А докиж нам у Полтаві (22. мая 1842 р.) згадує Гулак про побут Льонгінова в Полтаві, де Льонгінов видав багато грошей, >поростринькав дівчатам дукачі й наместо;« в иньшій (Голив ся я на тиждень раз (писаній того-ж дня) жалує ся, що в часі побуту Льонгінова

Урядовий патріотизм поета в єго другій фазі для нас ще й тому дуже сумний, бо сам поет бачить, що у него не достас вже охоти до житєвої борби, коли пише до Льонгінова (в марті 1852. р.): »Коли мої розмови не втнете, за що-ж мене кобените? Коли моїх віршей не читаете, за що-ж мене потріпуєте і лаете? От бач, змінив ся ти й зледащив ся? Та над яким же гаспидом буду я працювати і бєбєхи надривати? Була робота, була й охота; лежав на шиї обовязок, — ну й роботи було чи мало вязок. Було діло — ну й робить кортіло; а коли тепер від обовязку на втікачі, так по неволі треба лежати на печі. От і лежимо і їмо і пємо і спимо і вертаємо та впять лежимо і їмо і пємо і спимо! Запряжіть в діло, потягнем сьміло, накиньте ярмо — то й повеземо«. Своє тогдішне жите характеризує поет такими словами: ...Ми так собі і пануємо і ніс до гори пиндючимо і — знай то діло, що мацаємось за гру-

в Полтаві мусів що дня голитись, одіватись в жупан, пізно обідати, пізно лягати до сну; ще в иньшій (Послухав жінку) згадує поет, що за порадою жінки купив собі в Харкові »пістревії« штани, з яких глузував Льонгінов і єго жінка (23. червня 1851.): то знов (Були-ж ми й в Сьвятогорскім) розказує Гулак про спільну прогульку з Льонгіновом по Донци, в якій »розмокли на кисіль книші і буханці«, з чого Льонг. сьміяв ся, хоть не було опісля що їсти. Артемовському надоїла ся прогулька, так що він рад би як найскорше вернути до жінки, а в неї »наїв ся-б на весь рік, надуддив ся-б горілки« (12. червня 1851 р.). У всіх тих імпровізаціях називав Гулак Льонгінова: »Він«. Там же стр. 476-8 і 480-81.

ди, чи вона — от та біла Галка стирчить, та сяє, та народ лякає?...¹⁾

Сей урядовий патріотизм ще й тому для нас такий дуже сумний, бо в кілька літ пізніше сьпіває Артемовський похоронну пісню Україні, тій Україні, якій служив своїми найкрасшими силами в молодих літах. В поезії »Козацька мати«, посвяченій Пант. Кулішеви пише Артемовський:

Та й хвацька-ж то колись була,
Козацькая наша мати,
Еге!... була, та поплила,
Її не вертати.
Не слинь, Паньку, і не журись,
Бо й сліз пожальсь, Боже,
Найми псалтир та помолись —
Журба не поможе.
Ткни попови коповика,
На »Со Духи« в церкві,
Щоб лежали мовчака,
В сирій землі мертві.
Та й ти з попом хоч у кулак
Прохлипай партесне ²⁾
А щож робить? що сталось так,
Царство їй небесне. ³⁾

¹⁾ Там же, стр. 491.

²⁾ Партесне — »нотное п'внїє«, так виясняє Артемовський.

³⁾ Поезію наводимо після тексту писаного власноручно Артемовським і переданого Стороженкови (Комаровъ: »къ біографіи А. П. Стороженка«. Кіевск. Стар. том 68. з р. 1900 стр. 293-4), хоть она з малими змінами поміщена Комаром в Зорі в р. 1896. стр. 386. В сей спосіб, як ми інтерпретували сю поезію, перед нами виясняли єї Мордовецъ (За крашанку-писанка СПб. 1882. стр.

Читаючи панегірики в честь могутості царя а побіч них поезію »Козацька мати«, ми боліємо сердечно над самим поетом. Може бути, що по першій пісні мусіла відозватись й друга. Та обі они невеселі. Коли ще незвістні були ширшим кругам поезії Артемовського, видані Комаром і »Кіевск-ою Старин-ою«, писав про Гулака Кониський: »Мені доводило ся чути доріканя Гулакови за те, що він замовк з ляку. Чи так воно? — Де задля сего факти? Алеж — нехайби й так, да чи можна єго цим докоряти? Чи можна обвинувачувати єго за те, що він замовк чесно? Ще раз згадаймо, який час стояв тоді у Росії? Згадаймо, що сам великий Пушкін не виніс і засьпівав »Клеветникамъ Росіи« — а Пушкін стояв у кращих умовах, ніж Гулак... Гулак не змалів, коли він не вдержав своєї хоругви так високо, як її підняв, дак він

12.) і Комар (Зоря з р. 1896. стр. 356.). Инакше оцінював зміст єї Ол. Стороженко. Він писав: »Гулаку Артемовському очень не нравилось направление украинской литературы, направленной въ восхваленію козацкины, вызваной въ край бѣдствіями и преслѣдованіемъ православія, козацкины, принесшей съ собою и панство и крипатство и въ настоящемъ времени потерявшей всякое политическое и соціальное значеніе. Въ посланію къ Нантелеймону Александровичу Кулишу Артемовскій очень мѣтко, съ свойственнымъ єго таланту юморомъ, посмѣялся надъ всѣма козаколюбцами минувшаго времени«. (Кіевск. Стар. з р. 1900. том 68. стр. 293.). З поглядом Стороженка не можна згодитись, бо сам Куліш осуджував козацтво, о скільки під ним розумів гетьманщину. (Порівнай приміром статію Куліша »Котляревскій«, поміщену в петербургській »Основи« (январь стр. 237-8.)

не продав її, а зложив її бережно, сховав у скриню і зберіг її без плями. В Росії задля українських письменників і се вже заслуга...¹⁾

Як радо повторили би ми за Кониським нині сі розважні слова! — так годі. Нам все в тямці з одної сторони ліберальна, майже революційна на свій час казка: »Пан та собака«, з другої — апотеоза могутости царя і похоронна пісня для України. Тим то й ми не в силі не осудити поета. Та при тім всім не повинні ми забувати, що як-раз казка »Пан та собака«, її зміст, її літературна та ідейна стійність повинні лагодити се прикре вражінє, яке виносимо з наведених стихотворів Артемовского.

VII.

Лишає ся ще нам, сказати кілька слів про останні поезії Артемовского, які не вийшли до попередних глав і подати загальну характеристику Гулака, яко поета а також звести хронологію всіх українських поезій та імпровізацій поета.

Дві імпровізації поета, одна з них яко дописка в листі, адресованім до Ваґнера »Як тільки задзвонять чотири годинки« (21. червня 1851 р.)²⁾ і друга »Ой мені тяжко! ой мені нудно! Як без роботи жити мені трудно...« (23. червня 1851. р.; її велить поет сьпівати на голос козацкої пісні »Ой піду я до владики, попа позивати«)³⁾ — лишені всякої

¹⁾ Сьвіт з р. 1882. стр. 241.

²⁾ Київская Старина. з р. 1896. том 56. стр. 477.

³⁾ Там же стр. 478.

вартости. Одиною, вартною поезиєю з поміж цілого ряду імпровізацій, виданих »Кіевск-ою Старин-ою«, в лірична думка: »Де ти бродиш моя доле?« (пис. перед 3. лютого 1852 р.). Она уложена також в тім часі, коли поет не міг діждати ся присилки ордеру. Може бути, що і в ній тужить поет за декорацією, бажаною ним так дуже горячо. Поет шукає долі, та не в силі її вблагати, щоби навістила єго. Він не знає, чи она »з купцями за крам лічить бариші, чи в будинках із панами їсть ласощі і книші, чи на небі із віконця сучить дулі харпакам, чи при місяці, без сонця чеше кучері зіркам, чи у полі, у долині, диким маком она цвите, чи у лузі, на калині — зозулею кує«. Гулак кінчить свою тугу за долею:

Ой, оглянь ся хоч разочок,
Моя доле на мене!
Я сплету тобі віночок
Пригорну ся до тебе.¹⁾

З поезий, виданих Комаром, не обговорили ми ще дотепного вершкка: »Цокотусі«, де поет сьміє ся з жіночого язика, який порівнує з веретеном²⁾; не згадували ми також про байку: »Муха«, в якій поет нарікає, що она »чуже їсть та попиває, а в дяку ще тобі тебе-ж гадючая кусає«. ³⁾ На сїм місци відмічуємо гарний ліричний верш Гулака: »Матері-удові« — на смерть Н. Купчинова (1855 р.), в яким поет вго-

¹⁾ Там же стр. 481.

²⁾ Зоря з р. 1896. стр. 386.

³⁾ Там же. стр. 428.

ворює бідну матір-удову, щоби не виглядала крізь віконце на поле і дармо не кликала покійного мужа, бо він вибравсь в далеку дорогу. а їй бідній велів молитись, бо він пішов в той гожий край, де місяць і сонце, а звідтам, з Божих сьвітлиць глядить він на сьвіт. ¹⁾

До дуже удачних поезій почислимо, свободні, гарною і звучною мовою писані в р. 1857. переклади псалм 123. 133. і 138. (в »Зорі« числа псалм подані хибно). Послїдну псалму вислав був Артемовский Амвр. Метлинському, в день єго іменин, з такою припискою:

От пельку хіба сим тобі чи не зашхаю!

Здоров був! з празником тебе поздоровляю!²⁾

З сеї приписки бачимо, що українські письменники домагались від Гулака вершів і захочували єго до писаня.

Останнім вершом, про який ще будемо говорити, є сатира Артемовского п. в. »Хороший чоловігя«. Она починає ся і кінчить ся рефреном:

Я людям лиха не бажаю:

По правді треба в сьвітї жить.

Про їх я думку добру маю, —

Аби свого не загубить.

»Хороший чоловігя« розказує, що кум назвав єго брехуном, за се подав він кума в суд, витягнув з него послїдний шаг... Мимо всего того він чванить ся: »живу по правді я на

¹⁾ Там же. стр. 386.

²⁾ Там же. стр. 426 і 452-3.

світу;« при картах не любить »хороший чоловік« віддавати виграних грошей, бо він на те вчив ся, »щоб свого не загубить;« »хорошому чоловікові« подобала ся Стецькова жінка. Довго добивав ся він до неї, а вкінци звів її з ума. Жили они так з півроку, аж раз застав їх Стецько разом. »Хороший чоловік« хотів утікати, та Стецько йому дорогу зайшов; тогді по частував він Стецька кулаком і Стецько зістав калікою... та се не вадить »хорошому чоловікові«, що по »правді живе в світі« і дбає про се, щоби »свого не загубить«.¹)

На мотто сеї поеції взяв Гулак перші верші з сатири Некрасова: »Нравственный человек:«

Живя согласно съ строгою моралью,
Я никому не сдѣлалъ въ жизни зла...

Ми заглянули нарочно до сатири Некрасова і пересвідчили ся, що »Хороший чоловік« Артемовского не-є твором оригінальним, лише свобідним наслідуванням твору російского поета.

Хоть обі поеції дуже подібні до себе своїм змістом, то все таки не в порівнанню більшу вартість признаємо сатири Некрасова. Схоплепа незвичайно вірно з російского життя, она досаднійше малює нам стать »нравственнаго человека«, чим наслідуване Артемовского. »Нравственный человек« Некрасова слідить за жін-

¹) Там же. стр. 374.

кою, що йде на стрічу з любовником, не сам, а з поліцією. Любовник визиває его на дувель — він не приймає. Жінка з сорому і печали злягає в постіль та умирає... »Нравственный человекъ« все таки потішає ся вершами:

Живя согласно съ строгою моралью,

Я никому не сдѣлалъ въ жизни зла...

Дальше оповідає »нравственный человекъ«:

Пріятель въ срокъ мнѣ долга не представилъ.

Я, намекнувъ по дружески ему,

Закону розсудить насъ предоставилъ:

Законъ приговорилъ его въ тюрьму.

Въ ней умеръ онъ, не заплативъ алтына,

Но я не злюсь, хоть злиться есть причина!

Я долгъ ему простилъ того-жъ числа,

Почтивъ его слезами и печалью...

Живя согласно зъ строгою моралью,

Я никому не сдѣлалъ въ жизни зла...

Признати мусимо, що ся сцена, так під оглядом іронії, що пробиває ся з кожного майже верша, як реального з'ображення життя стоїть не в порівнаню висше від подібного образка з наслідования Гулака. Ще висше поставимо сатиру Некрасова, коли возьмемо під розвагу третю зворотку »Нравственнаг-о человек-а«. В ній бачимо щирю прихильність для кріпаків, для їх бажаня просвіти, пошанованя для почутя людского достойнства у кріпаків. Ся зворотка оминена в наслідованю Гулака. Она звучить:

Крестьянина я отдалъ въ повара:

Онъ удался: хорошій поваръ — счастье!

Но часто отлучался со двора

И званю неприличное пристрастье

Имѣлъ: любилъ читать и разсуждать.

Я, утомясь грозить и распекать,

Отечески посѣккъ его, каналью;
 Онъ взялъ, да утопился: дурь нашла!
 Живя согласно съ строгою моральною,
 Я никому не сдѣлалъ въ жизни зла...¹⁾

Коли приглянемо ся цілости поезий Артемовского, то прийдемо до пересвідченя, що поет під оглядом гадок був дуже мало оригінальний, за те самостійний він в їх переведеню. Навіть найліпша его казка »Пан та собака« була відгомоном гадок, висказаних в казках Красіцкого: »Pan i pies« та »Pan nie wart sługi«, за для чого проф. Петров радби в ній бачити лише свобідний переклад, чи перерібку польского оригіналу.²⁾ Погляд проф. Петрова обмежимо за пок. Огоновским, що пише: »Хоть предмет казки Артемовского є той сам, що в казках Красіцкого, то все таки твір українського поета вважаємо самостійним, бо гадку, кинену польским поетом, розвинув він артистично з поглядом на недолю і окрему вдачу українського люду«³⁾. Вплив польского письменства видний ще в иньших творах Артемовского, а іменно в перерібках казок Красіцкого і в чудовім наслідованю Міцкевича: »Твердовский«. Хоть поет завдячує частину своєї слави польській літературі, то самих Поляків він не то, що не любив, але ненавидів. Причини сеї ненависти до Поля-

¹⁾ Польское собраніе стихотвореній Н. А. Некрасова. Том I. СПб, 1890. стр. 16.

²⁾ Петровъ: »Очерки исторіи украинск. лит.« стр. 61—3.

³⁾ Огоновский: »Ист. лит. рус.« ч. II. (1.) стр, 220.

ків і апотеози могутости царя ми вияснили висше. Обі сі черти в поезії Артемовского були по части впливом російских письменників, Пушкіна і Жуковского, що перед ним ударили в політичну струну. З иньших російских письменників вплинули на твори Гулака, Лермонтов і Некрасов. На »Думу« Лермонтова уложив Артемовский пародию, з чим ми не в силі погодитись, а й »Хороший чоловігя« стоїть значно низше, чим »Нравственный человекъ« Некрасова.

Слабий відгомін знакомства Артемовского з німецькою літературою находимо в єго гарнім наслідованю: »Рибалка«.

Значна часть поезий Артемовского повстала під впливом Горація. Печатаючи в »Вѣстник-у Европ-и« (р. 1827. том VI.) свої посланя до Пархома, писав Артемовский: »Кто съ чувством безпристрастія вникнетъ въ духъ нѣкоторыхъ одъ Горація, равно какъ и въ настоящую, такъ сознается, что єго философія немногимъ чѣмъ различествуетъ съ философією нашихъ малороссійскихъ Пархомовъ: фалернское (вино) и горилка — вотъ вся разница!«¹⁾

Фільзофічні погляди Горація про марність сєго сьвіта і уживанє розкоший житя найшли відзвук в поезиях Артемовского. Поет приноровив сі мотиви до українського, реаль-

¹⁾ Каллашъ: »Къ ист. малор. лит. 20. и 30. г. »Кіевск. Старина« з р. 1900. томъ 71. стр. 262.

ного життя і украсив їх природним гумором оминаючи при тім деякі промахи латинвтого первовзору, пісень Горация, (Послання до Пархома, Розкачане Охріма, »Ой час нам Грицьку пошанувать ся!«). Так само приуновив він деякі політичні події з часів Горация до часу, в яким сам жив. (До Терешка). Навіть одна чудова пісня Гулака »До Любки« писана під впливом Горация.

З українських письменників зближає ся Артемовский до Котляревского — гумором, що правда, далеким від карикатури і горячою любовю до закріпощених мас.¹⁾ З харківськими письменниками лучать его політичні мотиви²⁾ у всіх однакові, а з Основяненком мотив про марність світа і релігійність, яка виявилась в его, глибоко ним відчутих перекладах псалмів.³⁾

До вартніших, самостійних творів Артемовского, напечатаних вперве Комаром, або »Кіевско-ю Старино-ю«, почислимо: »Матеріудові«, »Цокотусі«, »Пан«, »Козацька мати« і »Де ти бродиш моя доле?«. Інші его твори, в більшій часті імпровізації, або слабі, або й без всякої літературної вартости. Впадає в очі, що в поезиях, виданих Комаром і »Кієв. Стариною« поет повтарає лише давні мотиви.

¹⁾ Порівнай: студию Куліша про Артемовского в »Основі« (1861. р.) стр. 81. і дальше.

²⁾ Міг би хто сказати, що царофілами стали українські письменники вже під впливом Котляревского »Енеїди« (Онишкевич: Ор. сіт. пісня IV. стр. 40.), та сей погляд не дасть ся оправдати.

³⁾ Артемовский любить також на мотто своїх імпровізацій подавати виречення з святаго письма (Кієв с. Стар. том 56. стр. 481-2, 488-9).

VIII.

Хронологію творів Артемовського укладаємо на основі вісток, поданих Петровом (Ор. сіт. стр. 58-9), Кониським (Сьвіт з р. 1882.), Комаром (Зоря з р. 1896) і «Кіевск-ою Старин-ою» з р. 1897. том 56.

Рік 1817. (17. вересня): „Справжня добрість“.

Рік 1818. (2. грудня): «Пан та собака»; «Супліка» до Грицька Основяненка.

Рік 1819. (25. вересня — Харків): „Солопій та Хивря«; (26. вер.): «Писулька до Йовграпа», (редактора «Українск-аго Вѣстник-а»); (1. падолиста): «Тюхтій та Чванько»; (2. падолиста): «Дещо про Гараська».

Рік 1820. (1. грудня): «Лікар і здоровлє», «Цікавий і мовчун», «Дурень і розумний».

Рік 1827. (27. жовтня): «Рибалка»¹⁾; (29. жовтня): «Батько та син»; (1. падолиста): „Дві пташки в клітці«; (4. падолиста): «Пліточка»; (4. і 5. падолиста): «До Пархома» два послання. В тім-же році напечатано: «Твердовський», (пис. правдоподібно в 1825 р.)

Рік 1828. (26. лютого): «Розкаяне Охріма». Під сим вершом розумію я поезию, яку без заголовка напечатав Кониський

¹⁾ Порівнай: К а л л а ш ъ: Ор. сіт. Кіевс. Стар. том 71. стр. 262.

з перечеркненою датою: 1820. р., а опісля доданою: 1848. р. З точного означеня дати у Петрова можемо догадуватись, що она була вже раніше печатана. Річ ясна, що дати Кониського непевні.

Рік 1832. (20. лютого 1832): »Ой час нам Грицьку, пошанувать ся«; (25. лютого): »До Терешка« (Кониський). Петров подає єї дату на р. 1831.

Рік 1833. (3. марта. Петербург): »Петро мужик непокорний«.

Рік 1842. (Полтава, 22. мая): »А докиж нам у Полтаві« і »Голив ся я на тиждень раз«.

Після р. 1847. »Хороший чоловяга«.

Рік 1848. (Полтава, 24. червня): »Сидить Петро у Полтаві«.

Рік 1851. (Капітоновка, 9. червня): »Надудливсь чаю«; (Капітолик, 12. червня): »Були-ж ми й в Сьвятогорскім«; (Полтава, 20. червня): »Ой, щоб Вас! Ей, Андрію!«; (Полтава, 21. червня): »Як тільки задзвонять чотири годинки!«; Полтава, 23. червня): »Послухав жінку« і „Ой мені тяжко«; (26. червня): Полтава »Ой покинув Петро хатку«; (Полтава 29. червня): »Андрію, Андрію!«; (Полтава, 30. червня): »А щож оце Андрію!«; (Полтава, 2. липня): »Ой, деж вона залетіла?« В тім-

же році писаний двоверш: »Пішла слава про Станіслава«.

Рік 1852. (Харків, 23. січня): »Світить місяць у віконце«; (Харків, перед 3. лютого): »Де ти бродеш моя доле?« (Харків, 3. лютого): »Тай гарна-ж та галка біла«; (март): »Ну вже таки«.

Рік 1853. (після 18. падолиста): Панегірик в честь Андронікова і Нахімова; (12. грудня): Панегірик Бебутови; (16. грудня — Харків): »Рада султанови«; (20. грудня): »До хімерних Пранців«.

Рік 1854. »Послідний екзамен«.

Рік 1855. »Матері-удові«.

Рік 1856. (16. марта): »До любки«; (24. марта — Харків): »Упадок віка«.

Рік 1857. (Харків 18. і 28. падолиста та 7. грудня): Переклади псалмів 123. 139. і 133.

Рік 1866. або й раньше: (Перед смертю): »Козацка мати«.

Поезії з незвісного часу: »Текла річка невеличка, „Цокотусї“, »Пан« і »Муха«.

Львів, 1900. р.

З М І С Т.

	стр.
1) Козацтво і гайдамаччина в »Енеїді« Котларевського	5
2) Харвктеристика поезий Петра Гулака Артемовського.	
Загальні замітки про видання нових по- езий Гулака під редакцією Комара і »Кієвської Старини«	35
I. Протест Артемовського против крі- пацтва	40
II. Мотиви пре марність сьвіта. Вплив Горация. Спорідненє з Основяненком	44
III. Зазиви до чарки в Горация і Арте- мовського. »Упадок віка« Гулака і »Дума« Лєрмонтова	51
IV. Мотиви з родинного житя. »До Люб- ки« і Горация »Ad Chloen«. Иньші поезії	62
V. Політичні мотиви. Урядовий патріо- тизм, виступи против Нанолвопа і Поляків у Артемовського, Основянен- ка, Метлинського, Корнуна, а в части Маркевича і Бодяньського. Перша причина урядового патріотизму укра- їнських письменників — надія на ре- ституцєю козацких полків	67

- VI. Виступи Жуковського і Пушкіна проти Наполеона. Ліберальні поезії Пушкіна. Становище Пушкіна і Жуковського в виду польського повстання в 1831 р. Їх вплив на українських письменників і Артемовського. Офіційне визнання самостійності української мови в Росії — третьою причиною урядового патріотизму. Перша і друга фаза урядового патріотизму Артемовського. Личні причини. Врешт з нагоди одержання ордеру. Відносини Гулака до Лонгінова. Похоронна пісня для України 91
- VII. Останні поезії Артемовського. Імпровізації, дрібні стихотвори, переклади псалмів, »Хороший чоловік« Гулака і »Нравственный человек« Некрасова. Загальна характеристика поезій Артемовського 121
- VIII. Хронологічний список українських творів Артемовського 129

*PB-39010-SB
5-16
CG
E/T

**В печати появились доси такі праці д-ра Кирила
Студиньського:**

Лірники... етнографічна студія... . . .	—20 кр.
Пересторога, студія істор. літературна	1.— »
Причинки до історії унії	—25 »
Адельфотес, літер. язикова студія . . .	—25 »
Панегірик Євфонія веселобрмрячая . . .	—10 »
Три панегірики XVII. в.	—20 »
Geneza poetycznych utworów Markiana Szaskiewicza	—60 »
»Перебендя« Шевченка і »Бандуристь« Маркевича (не продає ся).	
Коли вперше проявив ся вплив »Коб- заря« (1840) на руске письмень- ство в Галичині? (не продає ся).	
Charakterystyka i geneza poezyj Ambr. Metlińskiego	—80 »а
Характеристика і генеза полемічної брошури Потія п. з. »Унія« (1595 р.) Вийде другий наклад.	
»Хустина« Т. Шевченка. Причинок до генези (не продає ся).	
Z za kulisów schizmatycznej propagandy .	—50 »
Хто був автором »Антиррізіс-а?«	—10 »
Літературні замітки	—50 »

В протягу 1901. р. вийдуть з друку дві но-
ві книжки літературних заміток над письмень-
ством XIX. віку і перша часть студії про полемічні твори Мел. Смотрицького.

Заходом д-ра Студинського вийшли:

Думки і пісні Амбр. Метлинського, з вступними замітками про їх генезу	—30 »
Поєми Мих. Макаровського, з вступними замітками про їх генезу	. . . —50 »
Богдан Лепкий: »Стрічки«, поезії	. . . 1.— »
» » »Оповіданя«	. . . 1.— »

Твори, означені ціною, набувати можна
в Ставропігійській книгарні у Львові, ул. Руска
ч. 3.

Stanford University Libraries

3 6105 124 441 432

PG
3905
S8

**Stanford University Libraries
Stanford, California**

Return this book on or before date due.

--	--	--

